

Barbara Sitarska

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Humanistyczny

JAN AMOS KOMENSKI W TRZECIM TYSIĄCLECIU. ODCZYTANIA – KONTYNUACJE – KRYTYKA

JOHN AMOS COMENIUS IN THE THIRD MILLENNIUM INTERPRETATIONS – CONTINUATIONS – CRITIQUE

Należy zachować daleko posuniętą ostrożność przy (...) doszukiwaniu się w dziełach autorów sprzed trzech stuleci źródeł niedawnych czy zgoła współczesnych prądów. Można by bowiem, uciekając się do tego rodzaju zabiegów, uznać autora „Wielkiej dydaktyki” za prekursora ewolucjonizmu, psychologii genetycznej, dydaktyki opartej na znajomości dziecka, wychowania funkcjonalnego i pedagogiki porównawczej, albo też za metafizyka, który nie dostrzegał nieodzowności badań eksperymentalnych w psychologii, a nawet w pedagogice, i który analizę faktów zastępował dyskusją idei. Te skrajne sądy byłyby w obu przypadkach niewłaściwe¹.

One should be extremely cautious (...) looking for origins of recent or even modern trends in three hundred-year-old writings. Such ideas may lead to considering the author of “Great Didactics” a forerunner of evolutionism, genetic psychology, didactics based on the knowledge of the child, functional education and comparative pedagogy, or a metaphysician, who failed to notice the necessity of experimental research in psychology, and even in pedagogy; and who would replace an analysis of facts with a discussion of ideas. These extreme judgments would be inappropriate in both cases².

Jean Piaget

Streszczenie

W artykule podjęłam próbę odczytania Jana Amosa Komeńskiego w trzecim tysiącleciu. Bazuję tutaj na najbardziej istotnych dla jego życia i twórczości faktach z życia oraz jego dziełach i opra-

¹ J. Piaget, *Dokąd zmierza edukacja*, Warszawa 1948, s. 439; Siegnij również do: J. Piaget, *Jan Amos Komeński (1592-1670)*, W: Cz. Kupisiewicz, I. Wojnar (red.): *Myśliciele o wychowaniu*, t. 1, Warszawa 1996; Zob. Cz. Kupisiewicz, *Szkice z dziejów dydaktyki*, Wyd. „Impuls”, Kraków 2010, s. 53- 54.

² J. Piaget, *Dokąd zmierza edukacja*, Warsaw 1948, p. 439; also see: J. Piaget, *Jan Amos Komeński (1592-1670)*, in: Cz. Kupisiewicz, I. Wojnar (eds.): *Myśliciele o wychowaniu*, vol. 1, Warsaw 1996; see: Cz. Kupisiewicz, *Szkice z dziejów dydaktyki*, „Impuls” Publishers, Cracow 2010, pp. 53- 54.

cowaniach jemu poświęconych, a dotąd nie ukazanych w serii *Studia Comeniana Sedlcensia*³ i w „Siedleckich Zeszytach Komeniologicznych, seria Pedagogika”⁴. Na początku trzeciego tysiąclecia Komeński jawi się jako wielki humanista europejskiego baroku. W opracowaniach jemu poświęconych wykazywana jest aktualność jego idei pedagogicznych, filologicznych, filozoficznych i teologicznych, dlatego badania nad tą postacią i jej twórczością mają charakter interdyscyplinarny. W publikacjach i dyskursach Komeński ukazywany jest najczęściej jako: pedagog, filozof, teolog i pisarz, jako twórca podręczników szkolnych, ale także jako polityk. Mnie tutaj interesuje głównie Komeński jako pedagog. W artykule przywołuję wybrane idee Jana Amosa Komeńskiego i ich odniesienie do współczesności. Bazuję tutaj głównie na dwóch dziełach uczonego: *Wielkiej dydaktyce* i *Pampaedii*, opracowaniach własnych, dostępnych opracowaniach o twórczości Komeńskiego i badaniach studentek pedagogiki, wykonanych do prac magisterskich, traktujących o nauczycielu według koncepcji Jana Amosa Komeńskiego w odniesieniu do nauczyciela współczesnego⁵. Najwięcej miejsca poświęcam idei edukacji nieustającej Jana Amosa Komeńskiego, która odnosi się do współczesnej edukacji⁶. Obecnie jest ona priorytetowym wyzwaniem edukacyjnym w Polsce, Europie i na świecie. Nawiązuję również do koncepcji samopoznania człowieka, nauczania i uczenia się w myśli pedagogicznej Jana Amosa Komeńskiego, do nauczyciela i uczniów w jego ujęciu, do naturalnych metod nauczania i zasady pogłębienia; do jego *sztuki nauczania i wychowania* w odniesieniu do współczesnej dydaktyki. Przywołuję samodzielną i oryginalną koncepcję pansofii Jana Amosa Komeńskiego (Sztobryn, 2016: 25-34) i podkreślam jego uwielbienie dla wiedzy pansoficznej (*wszechwiedzy*), w której upatrywał światłość i mądrość narodów, oraz dla księzek, które uważał za *najprzedniejsze instrumenty kształcenia*, a które w XXI wieku „rywalizują” z nowoczesnymi mediami. Podejmuję próby definiowania komeniologii jako rodzącej się dyscypliny naukowej i wyszczególniam obszary i zakresy badań komeniologicznych, przywołując ich autorów i charakteryzując ich twórczość w „Siedleckich Zeszytach Komeniologicznych, seria pedagogika”. Wykazuję ewolucyjny charakter badań komeniologicznych. Nawiązuję również do zainteresowania Komeńskim moich studentów pedagogiki i ich aktywności, przejawiającej się w badaniach do prac magisterskich o J.A. Komeńskim, prezentacjach i pisanych tekstach do „Siedleckich Zeszytów Komeniologicznych, seria pedagogika”.

³ Seria naukowa „*Studia Comeniana Sedlcensia*” ukazywała się pod redakcją naukową Barbary Sitarskiej i Romana Mnicha w latach 2007-2012 na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach: tom I - *Jan Amos Komeński a kultura epoki baroku* (2007), ; tom II - *Werner Korthaase - badacz Jana Amosa Komeńskiego* (redaktorem tego tomu, oprócz B. Sitarskiej i R. Mnicha, był też Manfred Richter) (2009), tom III - *Jan Amos Komeński w kontekście kultury i historii europejskiej XVII wieku* (2010); tom IV - *Jan Amos Komeński a Europa XVII wieku* (2012).

⁴ „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” ukazują się pod redakcją naukową Barbary Sitarskiej od 2014 roku w Wydawnictwie Naukowym Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Ukazały się następujące tomy: *O Janie Amosie Komeńskim i jego poglądach na edukację*, t. I (2014); *Jan Amos Komeński - jego pedagogika i filozofia*, t. II (2015); *Jan Amos Komeński - współczesne interpretacje i reinterpretacje jego twórczości*, t. III (2016); *Współczesne recepcje Jana Amosa Komeńskiego*, t. IV (2017).

⁵ Anna Borychowska, *Nauczyciel Jana Amosa Komeńskiego w recepcji współczesnych nauczycieli*; Karolina Nowicka, *Nauczyciel Jana Amosa Komeńskiego a nauczyciel współczesny*, Instytut Edukacji, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, 2018.

⁶ Na bazie idei edukacji nieustającej powstaje – oparta na badaniach - monografia naukowa pt. *Edukacja szkolna w kontekście edukacji całościowej w perspektywie autobiograficznej*. Jej publikacja przewidywana jest w 2019 roku w Wydawnictwie Naukowym Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach.

Słowa kluczowe: Jan Amos Komeński, idee Komeńskiego, współczesne wyzwania edukacyjne, pansofia, interdyscyplinarny charakter twórczości J.A. Komeńskiego, interdyscyplinarne badania komeniologiczne, ewolucyjny charakter badań komeniologicznych, komeniologia jako tworząca się dyscyplina naukowa, znaczenie badań komeniologicznych

Abstract

The article attempts to interpret John Amos Comenius in the third millennium. It is based on the most essential facts from his life as well as on his writings and research papers devoted to him which have not been mentioned in *Studia Comeniana Sedlcensia*⁷ or in “Siedlce Comeniological Research Bulletins, pedagogy series” so far⁸. At the beginning of the third millennium Comenius appears as a great humanist of the European baroque. Research papers that are devoted to him show the universal character of his educational, philological, philosophical, and theological ideas, which determines the interdisciplinary character of the current research of him and his writings. Most of the publications and discourses of John Amos Comenius show him as an educationist, philosopher, theologian and a writer, an author of student’s books, but also as a politician. The article focuses on Comenius as an educationist. The article depicts John Amos Comenius’ selected ideas and their reference to the contemporary times. It is mainly based on his two major works: *Great Didactics* and *Pampaedia*, my own research papers and other available ones. It focuses on the idea of permanent education, which refers to contemporary education. Nowadays permanent education is a key educational challenge in Poland, Europe and all over the world. The article also refers to the concept of man’s self-cognition, teaching and learning according to John Amos Comenius’ idea, the teacher and students in his depiction, the natural teaching methods and the demonstrative method; his *art of teaching and education* in reference to the contemporary education science. The article refers to the independent and original concept of John Amos Comenius’ pansophia (Sztobryn, 2016: 25-34) and emphasizes his love of the pansophic knowledge (*universal knowledge*), in which he saw the light and wisdom of the nations and books, which he considered the *most prominent instruments of education*, and which are competing with the modern media in the 21st century. I attempt to define comeniology as an emerging scientific discipline and I specify the areas and ranges of comeniological research, mentioning its authors and describing their output published in “Siedlce Comeniological Research Bulletins, pedagogy series”. I prove the evolutionary character of comeniological research and its significance for the Polish, European and worldwide comeniology. The article also mentions my education science students’ interest in Comenius and their activity including the research of Comenius, presentations and written texts intended to be published in “Siedlce Comeniological Research Bulletins, pedagogy series”.

⁷ The scientific series “*Studia Comeniana Sedlcensia*”, edited by Barbara Sitarska and Roman Mnich, appeared between 2007 and 2012 at the Faculty of Humanities of Siedlce University of Natural Sciences and Humanities (Vol. 1 – *John Amos Comenius and the culture of Baroque* (2007), Vol. 2 – *Werner Korthaase – a researcher of John Amos Comenius*, edited by Barbara Sitarska, Roman Mnich and Manfred Richter (2009); Vol. 3 – *John Amos Comenius in the context of European history and culture of the 17th century* (2010); Vol. 4 – *John Amos Comenius and the 17th century Europe* (2012).

⁸ The scientific series “*Siedlce Comeniological Research Bulletins, pedagogy series*”, edited by Barbara Sitarska, has been appearing since 2014 as a multi-author monograph (it has an ISBN) and as a magazine (ISSN: 2083-4179; 2450-7245). It is published yearly by Siedlce University Press. So far, the following volumes have appeared: *John Amos Comenius and his views of education*, vol. 1 (2014); *John Amos Comenius – his education science and philosophy*, vol. 2 (2015); *John Amos Comenius – modern interpretations and reinterpretations of his writings*, vol. 3 (2016); *Modern perceptions of John Amos Comenius*, vol. 4 (2017).

Keywords: John Amos Comenius, John Amos Comenius' ideas, contemporary educational challenges, John Amos Comenius' humanism, pansophia, interdisciplinary character of John Amos Comenius' writings, interdisciplinary comeniological research, evolutionary character of comeniological research, comeniology as an emerging scientific discipline, significance of comeniological research

Wybrane fakty z życia Jana Amosa Komeńskiego, czyli w czym tkwi fenomen „nieśmiertelności” jego idei pedagogicznych

*Cokolwiek dzieje się w naszym życiu i twórczości
ma swoje źródło w naszej biografii*
Barbara Sitarska

Jan Amos Komeński – pedagog czeski, urodził się 28 marca 1592 roku w Nivnicach na Morawach, jak podają oficjalne źródła (Wielkie biografie, 2007: 366-367), do tej pory jednak miejsce jego urodzenia nie zostało definitywnie rozstrzygnięte. Obok Nivnic bowiem pojawia się jeszcze Komnia i Uherski Brod. Był 12-letnim chłopcem, kiedy osierocili go rodzice i wychowywała ciotka Zuzanna ze Strażnicy, a następnie inni krewni z Nivnic i Uherskiego Brodu (Konior, 1991). Młody Komeński jako sierota mógł z powodu niedostatku pracować fizycznie, by zarobić na swoje utrzymanie. Pewnie z tego wynikał jego szacunek do pracy fizycznej oraz znajomość rolnictwa, sadownictwa, ogrodnictwa, różnych rzemiosł i zawodów, co w późniejszym okresie życia zaowocowało w jego dziełach (głównie w *Wielkiej dydaktyce* i *Janua Linguarum reserata*) (Fijałkowski, 2012: 38). Był uczniem gimnazjum Braci Czeskich w Przerowie, działającego pod patronatem rodu Żerotinów. Przejawiał upór w dążeniu do wiedzy i żarliwą religijność. Duchowni Jednoty dostrzegli zdolności młodego Komeńskiego i chcieli, aby został duchownym. Wychowywany był w domu seniora lub któregoś z ministrów Jednoty w bardzo surowej atmosferze, zarówno w szkole, jak i poza nią (Ibidem: 39). Dopiero w Przerowie przybrał imię Amos (*amosus* – z łac. miłowany). Amos to również biblijny starozakonny prorok (Konior, 1991). Współcześnie w środowiskach protestanckich często pojawia się to imię, wybierane dla dzieci na cześć Komeńskiego.

Studiował w Niemczech (od roku 1611). W marcu 1611 roku został wpisany do rejestru Wyższej Szkoły w Herborn jako Johannes Amos Nivnicensis. Nazwiskiem *Komeński* zaczął się posługiwać dopiero od roku 1623 (Ibidem). Zakończył wtedy trzyletnią pracę nad książką *Manualnik*, zaczął pisać

pierwszy tom dzieła *Truhliwy / Zasmucony* (składało się z kilku tomów wydawanych cyklicznie), a pod koniec tego roku skończył pisanie wielkiego dzieła, które przyniosło mu międzynarodową i nieśmiertelną sławę. Był to *Labirynt świata* (później: *Labirynt świata i raj serca*). We wrześniu 2017 roku uczestniczyłam w międzynarodowej konferencji z okazji rocznicy powstania Deutsche Comenius nt. „Kunst und Kultur” w Alanus Hochschule – w Uniwersytecie Alfter/ k. Bonn (Niemcy). Studenci tej szkoły wraz ze swoimi profesorami wystawili dla uczestników konferencji fragmenty tego wielkiego dzieła w reżyserii prof. Andreasa Lischewskiego. W tym też roku została tam otwarta Biblioteka im. Wernera Korthaase, która jest nie tylko zbiorem dzieł, ale też biblioteką badawczą, powiązaną z innymi placówkami badań naukowych⁹.

Jan Amos Komeński studiował w Akademii (*Hohe Schule*) w Herbhorn w Niemczech, w okresie jej największego rozkwitu, teologię reformowaną i filozofię. Były to studia humanistyczne, które wywarły duży wpływ na sposób jego myślenia w ciągu całego życia. Był studentem profesora Johanna Piscatora, który uczył Komeńskiego teologii i filozofii. Pozostawał pod wielkim wrażeniem wykładów profesora z historii zbawienia. Był dobrym słuchaczem; a jego słuchanie nazwalibyśmy dzisiaj „aktywnym”. Drugi znaczący i ulubiony przez Komeńskiego nauczyciel to młody (tylko pięć lat starszy od Komeńskiego) Johann Heinrich Alsted. Był dla Komeńskiego jedynym, tak wysoko cenionym nauczycielem, z którym pedagog utrzymywał kontakty po ukończeniu szkoły i opuszczeniu Niemiec (Pogoda-Kołodziejak, 2015: 225-226). Dzięki efektywnej współpracy naukowej z Alstedem poznał smak pracy naukowej i to umiłowanie pozostało w nim na zawsze. Tutaj też po raz pierwszy zapoznał się z poglądami pedagogicznymi (Sitarska, 2017a: 16), które owocowały bogatą twórczością pedagogiczną w całym jego przyszłym życiu. Już w okresie studiów Komeński wyróżniał się zdolnościami badawczymi i pedagogicznymi i przejawiał twórczą postawę wobec własnego rozwoju, wyrażającą się w różnorodnej i nieprzerwanej aktywności.

W czasie studiów pracował ze swoim profesorem nad projektem *Encyklopaedia scientiarum omnium*. Ta współpraca zaowocowała u młodego Komeńskiego – jeszcze studenta – opracowaniem własnej metody prowadzenia pracy naukowej. Była to metoda pracy z kartoteką. Obydwaj wówczas dążyli do stworzenia ogólnego generatywnego pojęcia, które wyrażałoby ogół

⁹ Nasze siedleckie serie wydane w Wydawnictwie Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach również tam się znajdują: „Studia Comeniana Sedlcensia” pod redakcją naukową Barbary Sitarskiej i Romana Mnicha i jeden tom również pod współredakcją Manfreda Richtera (Berlin) oraz „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” pod redakcją Barbary Sitarskiej.

wiedzy. Pod wpływem tej wiedzy i zdobywanych systematycznie kompetencji w tym zakresie, Komeński rozpoczął pracę nad *Kartoteką języka czeskiego* – słownikiem dla studentów pochodzących z jego ojczyzny - Czech. Łączył zdobywaną wiedzę teologiczną i filozoficzną z elementami pedagogicznymi. Zaczął również interesować się filozofią fundamentalną, badającą związki pomiędzy zasadami stworzonymi przez Boga Uniwersum (Richter, 2013:55). W Herborn poznał Komeński również Wilhelma Zappera, który zajmował się nie tylko pismami i kondycją Kościoła reformowanego, ale także prowadził rozważania nad dydaktycznymi sposobami przekazywania wiedzy (Smitch, 2005: 213).

Komeński czerpał ze zdobytej na studiach wiedzy dydaktycznej w swoim życiu zawodowym jako czynny nauczyciel, a następnie dyrektor szkoły w Przerowie (1614), rektor gimnazjum w Lesznie (żył i pracował tutaj w latach 1628-1642, 1648-1650 i 1654-1656), a także wykorzystywał ją w twórczości pedagogicznej, głównie w *Wielkiej dydaktyce* i *Pampaedii*. Pierwszą pracę naukową pt. *Problemata miscellanea*, o charakterze filozoficznym, napisał, kiedy był jeszcze studentem. Po studiach w Herborn przebywał jeszcze krótko w Uniwersytecie w Marburgu i w Giessen, a w latach 1613-1614 studiował w kalwińskim Uniwersytecie w Heidelbergu, gdzie znajdowało się centrum teologii unitarnej (Zentrum der unierten Theologie) (Richter, 2013: 47; Pogoda-Kołodziejak 2015: 226). Tutaj poznał przedstawiciela irenizmu chrześcijańskiego – Davida Pareusa i zetknął się z dziełami Johanna Valentina Andreae, prekursora pietyzmu, głównego autora pisma różnokrzyżowców.

Studia w Niemczech wpłynęły na wielką aktywność Komeńskiego w zakresie pracy pedagogicznej, teologicznej i politycznej. Cała jego interdyscyplinarna aktywność była ze sobą zintegrowana (Sitarska, 2013:27-47). W jego dziełach można znaleźć treści z niemalże każdej dziedziny życia. Współcześni komeniolodzy poszukują w XXI wieku kluczy do zrozumienia życia, pracy i dzieła Komeńskiego (Sitarska, 2016: 95-105). Poświęconą temu była Międzynarodowa Konferencja w Naarden w Holandii, tam gdzie Komeński spoczął po śmierci. Pojawia się w tym względzie wiele projektów badawczych, konferencji i seminariów, w których uczestniczą komeniolodzy z całego świata, niezależnie od narodowości, wyznania i koloru skóry. Do ośrodków najbardziej z tej działalności słynących (najbardziej znanych autorce tekstu) należą ośrodki badawcze w Pradze Czeskiej, Uherskim Brodzie, Banskiej Bystricy, Naarden, Berlinie i Alfter k. Bonn, Petersburgu, Lesznie. Nasz siedlecki i dopiero powstający ośrodek komeniologiczny gościł na seminariach

międzynarodowych komeńologów z wielu krajów europejskich: Niemiec, Czeskiej Republiki, Słowacji, Rosji, Ukrainy i Polski (Leszna, Łodzi, Warszawy i Poznania).

We wszystkich zakresach swojej działalności – głównie jako obywatel Leszna – Komeński odbywał liczne podróże i prowadził imponującą korespondencję z uczonymi w Polsce (głównie Gdańsk, Elbląg, Toruń) i w Europie (głównie: Szwecja, Anglia, Holandia, Siedmiogród, Sárospatak na Węgrzech) (Szymańska, 2015: 227-235). Z każdym miastem, z każdym państwem, w którym przebywał, związana jest jakaś znacząca działalność lub/i wydanie jakiegoś wielkiego dzieła.

Wszędzie też propagował własne idee pedagogiczne. W Gdańsku, Elblągu i Toruniu doskonalił swoje koncepcje pedagogiczne, ponadto w Toruniu był zaangażowany w *Colloquium Charitativum* i jako reprezentant Jednoty Braci Czeskich brał udział w tej dyspucie teologicznej, mającej na celu pojednanie innowierców (katolików i protestantów). W Anglii zaprezentował projekt reformy życia kulturalnego i politycznego, w Szwecji pomagał w przygotowaniu planu reformy systemu szkolnego oraz opracowywał podręczniki [Sitarska, 2017a: 15]. Napisał podręcznik: *Linquarum methodus novissima* (Leszno 1649). W Sárospatak reformował szkołę i opracowywał podręczniki dla uczniów. Był tam rektorem. Tam też wygłosił słynną mowę do społeczności szkolnej o książkach, które uważał za *najprzedniejsze instrumenty kształcenia*, a które w XXI wieku „rywalizują” z nowoczesnymi mediami. W Siedmiogrodzie powstało dzieło Komeńskiego, które przyniosło mu największą i nieśmiertelną sławę: *Orbis sensualium pictus* (Fijałkowski, 2015: 7). Cieszy się ono niezmiennym zainteresowaniem współczesnych dydaktyków i komeńologów i ma swoje współczesne wydania¹⁰.

Orbis pictus - świat malowany Jana Amosa Komeńskiego zgłębiał Adam Fijałkowski (2008). Swoje dzieło kontynuował w książce: *Tradycja i nowatorstwo w „Orbis sensualium pictus” Jana Amosa Komeńskiego* (2012), a trzy lata później dokonał przekładu z języka łacińskiego na polski książki *Świat w obrazach rzeczy dostępnych zmysłom* Jana Amosa Komeńskiego, opatrzył ją wła-

¹⁰ A. Fijałkowski: *Orbis pictus - Świat malowany Jana Amosa Komeńskiego*, Warszawa 2008; A. Fijałkowski, Jan Amos Komeński, *Świat w obrazach rzeczy dostępnych zmysłom – Wstęp i przekład polski* – Adam Fijałkowski, Warszawa 2015; A. Fijałkowski; *Tradycja i nowatorstwo w „Orbis sensualium pictus” Jana Amosa Komeńskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012; Recepcja części książki-albumu wydanego przez Jacka Strzałkowskiego dla uczczenia 350 rocznicy wydania w 1667 roku książki w Brzegu: *Jan Amos Komeński. Świat w obrazach opisany po polsku w dziele Jana Amosa Komeńskiego wydanym w Brzegu w 1667 roku*, Brzeg 2017.

snym wstępem i wydał w 2015 roku. Dla nas, dydaktyków i komeniologów, to wielkie wydarzenie. Pierwsze wydanie tej „małej” książeczki – „podręcznego” podręcznika ukazało się w Norymberdze (1658) i bardzo szybko zdobyło uznanie pedagogów, nauczycieli, rodziców i dzieci, wszystkich zainteresowanych światem przedstawionym czytelnie, a przez to zrozumiale, w obrazach. Jeszcze nikt nigdy nie miał takiego pomysłu na przedstawienie świata. Dzieci i młodzież – mając taki podręcznik, chętnie się uczyły, bo rozumiały, co przedstawiają kolejne obrazy, „bo my nie jesteśmy w stanie coś zrealizować ani rozsądnie o tym mówić, jeżeli przedtem nie nauczymy się zrozumieć do końca tego, co jest do działania i mówienia. Albowiem rozum tego nie pojmie, co przedtem nie dotarło do zmysłów. (...) to właśnie jest na ogół zaniedbane w szkołach i uczniowie są zmuszeni do nauki tego, co nie rozumieją i do czego ich zmysły nie były przygotowane, zdarza się, że uczyć się przychodzi im trudno i nie powoduje to żadnego skutku” (Komeński, 2017: 7). Wstęp od autora książki, czyli Jana Amosa Komeńskiego, zaczerpnięty z książki-albumu Jacka Strzałkowskiego (Strzałkowski, 2017).

Na międzynarodowej komeniologicznej konferencji w Lesznie w 2007 roku dla jej uczestników została wystawiona – przez teatr studencki Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Lesznie im. Jana Amosa Komeńskiego – sztuka według tego dzieła. Narratorem był wówczas profesor Heliodor Muszyński. Razem z innymi uczestnikami podziwiałam zdolności leszczyńskich studentów i obecność TUTAJ Komeńskiego, który wciąż żyje wśród nas w trzecim tysiącleciu. W swoich publikacjach wielokrotnie starałam się uzasadnić jego obecność współcześnie (Sitarska, 2010: 149-160).

Najbardziej twórczy okres w życiu wielkiego pedagoga, jednego z największych myślicieli europejskich, przypada na czas jego pobytu w Lesznie. Przybył tutaj już jako dojrzały 36-letni mężczyzna (z drugą żoną Dorotą Marią Cyrill) na skutek prześladowań religijnych w jego ojczyźnie – Czechach. W Lesznie powstało wiele jego najważniejszych dzieł (Korthaase, 2007: 297-302). *Nie z Czech i nie dopiero z Amsterdamu, ale z Leszna stał się Komeński sławny* - powiedział tak o Komeńskim jeden z historyków w 1904 roku. Do Leszna przywiózł swój księgozbiór z Czech, nieukończone prace i planowane wydawnictwa. W bibliotece leszczyńskiego gimnazjum, w którym był nauczycielem (1629), a następnie rektorem (1636), korzystał z wielu dzieł, głównie w języku łacińskim. Z biegiem czasu docierały do niego najnowsze publikacje europejskich uczonych, adresowane specjalnie dla niego. *Wszystko to było dla Pedagoga niezbędnym oparciem w kontynuacji naukowej działalności* (Podsiadły, 2015: 240). Sam pisał głównie w językach: łacińskim, czeskim i niemieck-

kim. W Lesznie powstało wielkie pedagogiczne wyzwanie: *uczyć wszystkich wszystkiego o wszystkim*, proklamujące niedościgły nawet współcześnie ideał, do którego się bezustannie dąży. Powstało tutaj *Informatorium szkoły matczynej* („edukacja na kolanach matki”) i *Program rozumnego kształcenia dzieci w wieku przedszkolnym*.

W Lesznie wydał Komeński podręcznik (1631) *Janua Linguarum rese-rata* („Brama do języków otwarta”). Zawarł w nim informacje o powietrzu, wodzie, ziemi, ogniu, kamieniach, kruszcach, zwierzętach lądowych, rybach, ptakach, drzewach i roślinach. Jako pierwszy w dziejach ówczesnej oświaty przekazał uczniom szkoły średniej podstawowe wiadomości o budowie ciała ludzkiego, funkcjach poszczególnych organów zewnętrznych i wewnętrznych, głównych chorobach, zmysłach, a także wszystkich najważniejszych i najbardziej użytecznych pracach ludzkich takich, jak: uprawa roli i warzyw, hodowla bydła, młynarstwo, piekarstwo, myślistwo i innych. Młodzieży chciał dać wiedzę o wszystkim. Nie pominął nawet tematów związanych z małżeństwem i połogiem (Konior, 2009: 48).

Przekazywał również uczniom wiedzę z ówczesnego życia społecznego. Pisał o działalności Kościoła, ratusza, sądów, formach rządu w Królestwie i jego głównych instytucjach. W dziale poświęconym nauce gramatyki i retoryki (wchodziły do programu nauczania szkolnego już od średniowiecza), matematyki, pomiarów terenowych, nauce o miarach i wagach, optyki i malarstwa, astronomii i astrologii, historii, geografii, medycyny i etyce. Ostatnią część poświęcił cnotom społecznym: dobre obyczaje, skromność, sprawiedliwość, umiarkowanie, męstwo, cierpliwość i inne (Ibidem). Podręcznik już niebawem przyniósł mu sławę międzynarodową i zwiększył jego naukowe kontakty w Europie. Nawiązał je ze środowiskiem angielskim z Johnem Durym i Samuelem Hartlibem. Łaciński podręcznik był jednak za trudny dla wszystkich uczniów i żeby przyjęta przez niego idea: *uczyć wszystkich wszystkiego o wszystkim* miała odzwierciedlenie w praktyce edukacyjnej – wydał drugi podręcznik (Leszno i Gdańsk 1633), inaczej ustrukturyzowany, stanowiący wstęp do wcześniejszej *Januy*. Pamiętał o zasadzie równoczesnego uczenia słów i znajomości rzeczy. Jeśli współcześnie analizujemy treści zawarte w podręczniku, myślimy o przedmiotach nauczania dla młodzieży, które i teraz byłyby bardzo pożyteczne. Mam na myśli głównie retorykę, bo treści z etyki są przedmiotem rozważań na studiach, jako oddzielne przedmioty nauczania, albo są wplecione w treści innych przedmiotów.

W 1633 roku Komeński – choć był humanistą z wykształcenia – wydał podręcznik fizyki. Pisał o stworzeniu świata (materia, duch, światło), o powie-

trzu, ziemi i wodzie, o gwiazdach, człowieku i aniołach, ale też o chorobach duszy i ciała. W Lesznie też po raz pierwszy wyszedł *Labirynt świata*. W Lesznie powstała *Wielka dydaktyka*, która była podstawą i punktem wyjściowym dla wszystkich jego dzieł pedagogicznych (wydanie polskie w tłumaczeniu Krystyny Remerowej z języka łacińskiego w roku 1956 we Wrocławiu w Wydawnictwie Polskiej Akademii Nauk, Zakład imienia Ossolińskich). Dzieło szybko przyniosło autorowi wielkie międzynarodowe uznanie i sławę.

Plany wydawnicze Komeńskiego w Lesznie opóźniła śmierć jego projektora i przyjaciela Rafała Leszczyńskiego (1636). W Amsterdamie w roku 1657 ukazała się *Didactica magna* /*Wielka dydaktyka*, odkryta przez pedagogów dopiero po roku 1871. Wcześniej ją znano tylko z jedynego wydania w *Opera didactica omnia* w wydaniu zbiorowym dzieł pedagogicznych Jana Amosa Komeńskiego. W dziele zawarł pedagog postulat powszechnego kształcenia dzieci i młodzieży. Cały system nauczania i wychowania, który traktował jako sztukę, zawarł w czterech sześcioletnich okresach szkolnych i na akademii edukację kończył. Dopiero w *Pampaedii* wyszedł daleko poza szkołę instytucjonalną i przedstawił koncepcję edukacji całościowej obejmującej: szkołę narodzin, dzieciństwa, chłopięctwa, wieku dojrzewania, wieku młodzieńczego, wieku męskiego oraz starości i śmierci (Sitarska, 2009: 271-280).

Wielkie dzieło *Pampaedia* wydane zostało w 1948 roku (wydanie polskie 1973). Zawarta w nim została koncepcja edukacji nieustającej czy też całościowej Jana Amosa Komeńskiego, która teraz na całym świecie jest ideą priorytetową. Dzieło to mieści się, w wydanym w Pradze w 1966 roku, głównym i największym zbiorowym dziele pansoficznym Komeńskiego, składającym się z dwóch tomów (w języku łacińskim): *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* / *Ogólna rozprawa o naprawie rzeczy ludzkich*. Jego pisanie rozpoczął w Elblągu, kiedy został profesorem ekstraordynaryjnym tamtejszego liceum (1644), a drukiem zostało wydane w 1662 roku w Amsterdamie.

Na tych dziełach bazują współcześni dydaktycy, pedagogzy, nauczyciele i studenci, komeniolodzy i wszyscy ci, których Komeński interesuje. Przede wszystkim czerpią mądrość z jego idei (do dziś aktualnych), postulatów, norm i zasad. Analizują, interpretują i porównują je ze współcześnie obowiązującymi i chociaż minęło już ponad trzy wieki, odnajdują w nich elementy aktualne i wciąż żywe, „nieśmiertelne”. Polemizują z zasadami dydaktycznymi, przypisanymi Komeńskiemu, próbują dla nich innej obudowy teoretycznej (Sitarska, 2007: 744-751), ale na przykład wciąż żywa i aktualna za-

sada pogładowości ma taki sam cel główny: upogładowić treści abstrakcyjne dla dzieci, aby były w stanie je sobie „przyswoić”. U Komeńskiego najlepszym środkiem do osiągnięcia tego celu był podręcznik, który stał się wielkim międzynarodowym dziełem: *Orbis sensualium pictus / Świat w obrazach*. (Szerzej pisałam o tym wcześniej w innym kontekście).

W Lesznie pisał pedagog swoje podręczniki i inne dzieła w pokoju, który mieścił się ponad dwoma dużymi pomieszczeniami lekcyjnymi leszczyńskiego gimnazjum. Uczniowie z „prawie wszystkich krajów sąsiedzkich płynęli do nagle sławnej leszczyńskiej szkoły” (Korthaase, 2009: 298). Dla teatru szkolnego napisał dwa dramaty: *Diogenes, cynik zmartwychwstały i Abrahamus patriarcha*. Ich treść oparta była na zasadach wychowawczych i etycznych pedagoga (wystawione zostały w 1640 i następnym roku).

Komeński osiedlenie w „drugiej ojczyźnie” traktował jako tymczasowe wygnanie. Podkreślał to nawet w dziełach wydawanych w Lesznie, które podpisywał: *scribendam in exilio / „napisane na wygnaniu”* (*Opera omnia* I, 254, 442) i do końca życia miał nadzieję na powrót w rodzinne strony (Podsiadły, 2015: 239). Nigdy to jego marzenie nie spełniło się. Był jednak bardzo przywiązany do Leszna, bo kupił tutaj w 1637 roku dom i zawsze wracał do tego miasta po swoich europejskich podróżach. Uczestniczył w życiu Leszna nie tylko jako duszpasterz, ale również jako obywatel. Niósł humanitarną pomoc i dobre słowo cierpiącym w czasie wybuchu dżumy. Odwiedzał ich w domach, nie bacząc na niebezpieczeństwo. Nie wiadomo jednak, jaki był prawny status Komeńskiego jako emigranta w Polsce. Przypuszcza się, że był prawnym obywatelem Leszna, ale nieznana jest data przyznania mu obywatelstwa (zob. Podsiadły: 2015: 239). Działalność Komeńskiego w Lesznie koncentrowała się przede wszystkim na studiach naukowych i aktywnej twórczości, głównie w dziedzinie pedagogiki. W okresie pierwszego pobytu w Lesznie napisał co najmniej 34 prace (Podsiadły: 2015: 242). Może powstałoby ich więcej, gdyby Komeński nie był czynnym nauczycielem, bo dużo czasu poświęcał prowadzeniu lekcji i sprawom wychowawczym. Zawsze uważał szkołę za dźwignię kultury, moralności i pobożności. Jego doświadczenia w późniejszym życiu i pedagogicznej działalności owocowały reformowaniem szkół i przygotowaniem nowych podręczników. Na uwagę zasługuje jego opieka nad studentami leszczyńskimi.

Komeńskiego jako biskupa Jednoty bardzo absorbowały również obowiązki kościelne, uczestniczenie w licznych synodach. Tutaj też były rozpatrywane konflikty Komeńskiego z jednym z członków Jednoty, Hieronimem Broniewskim. Krytykował on pansofię w której upatrywał wiedzę świecką,

usuwającą w cień religię, a nawet ją lekceważącą. Zdaniem Broniewskiego, Komeński za pomocą wiedzy zamierza doprowadzić ludzi do pełnej doskonałości i szczęścia, a one przecież od Boga zależą (Ibidem: 2015: 242).

Pansofia była największym dziełem życia Jana Amosa Komeńskiego. Była to niezwykła idea – *wszechwiedza* - która urzeczywistniała się przez całe jego życie i wyznaczała cele i kierunki jego działań. Była to swoista encyklopedia, zawierająca „wiedzę o wszystkim, co jest, o sposobach istnienia wszystkich rzeczy oraz o ich przeznaczeniu i pożytku”, „jest to system ludzkiej wszechwiedzy (...), „system, który potrafi ułożyć wszystkie rzeczy obecnych i przyszłych czasów, ukryte bądź ujawnione, w porządku niewzruszonym i nie dającym się nigdy złamać”. Te i inne definicje wyeksponował w III tomie „SZK, seria pedagogika” Sławomir Sztobryn (Sztobryn 2016: 26), który uważa pansofię za osiową ideę całości twórczości Komeńskiego.

Było to dzieło oryginalne i nie do końca spełnione przez twórcę, który miał świadomość potencjalnej krytyki swojej koncepcji. Wierzył, że pansofia może służyć wszystkim ludziom, „w tym także niewierzącym (o ile spodoba się to Bogu)” (Sztobryn, 2016: 27). „Był to holistyczny i z założenia nasycony ideą harmonii program dochodzenia ludzi do Człowieczeństwa. (...) ową głębię człowiek osiągnie wyłącznie podążając ścieżką Boga. U Komeńskiego (...) Bóg-stwórca i Bóg-ideał wyznaczają obszar jego filozofii życia, są granicami, między którymi rozpięta jest wędrówka człowieka od szkoły życia po szkołę śmierci. Bóg jest punktem wyjścia i punktem dojścia, a jednocześnie gwarantem Prawdy” (Ibidem).

Komeński w swoich dziełach rozdzielał odpowiedzialność za wychowanie między szkołę a rodziców. Rodzicom wyznaczał cel: „wychowywać dzieci w karności i bojaźni Bożej” (Komeński, 1956: 21), zaś szkołom pozostawiał kształtowanie człowieczeństwa (Komeński 1956: 24). Pedagog celem wychowania czynił kształtowanie człowieczeństwa i ten cel jest zbieżny z celami współczesnej edukacji. Eksponowany jest przez współczesnych twórców systemu edukacji. W każdym wychowanku upatrywał pedagog istnienie dobra i pozytywnych cech. Ogromną wagę przywiązywał do harmonii, jak każdy – według niego – człowiek, który sam w sobie jest harmonią (Komeński, 1956: 51). Już w okresie Nowego Wychowania podkreślano konieczność dopasowania nauczania do potrzeb dziecka i tempa jego rozwoju, negując jakiegokolwiek próby jego przyśpieszania. Wychowanie miało więc respektować spontaniczną aktywność dziecka, uwzględniać poziom jego rozwoju poznawczego, emocjonalnego, społecznego, aktualne zainteresowania i do-

świadczane problemy. Jego istotą były: autokreacja, wolność i twórczość (Sztobryn, 2003:286).

W roku 1650 Komeński wydał w Lesznie *Testament umierającej matki Jednoty czesko-braterskiej*. Publikacja ta miała bezpośredni związek z zachowaniem Jednoty i staraniami o jej utrzymanie (obrazy synodu braci czeskich). W tym roku w drodze do Sarospataku po raz ostatni Komeński odwiedził nielegalnie swoją ojczyznę (Konior, 1991). Rok później w Sarospatak wyszedł szkic *Schola pansofia*, a w roku 1655 pedagog skończył pracę nad trzecim tomem *Pansofii* i wydał drukiem *Panegyrykus Carlo Gustavo* (Komeński, 2009: 103-130). W 1656 roku (28-30 kwietnia) polskie wojsko zajęło i prawdopodobnie spaliło Leszno, a Komeński wraz z rodziną uciekł na Śląsk, a następnie przez Frankfurt n. Odrą, Szczecin, Hamburg i Groningen udał się do Amsterdamu. W Hamburgu napisał *Lesnae exicidum / Spalenie Leszna* (Komeński, 2009: 131-148). W grudniu rada miejska Amsterdamu przyznała mu regularne pobory i dotacje na ukończenie prac dydaktycznych i pansoficznych. W roku 1657 ukazała się czterotomowa *Opera didaktica omnia*, I tom *De rerum humanorum emendatione consultatio catholica*.

W tym samym roku ukazał się zbiór starych prorocत्व Krzysztofa Kottera, Mikołaja Drabika i Krystyny Poniatowskiej: *Lux in tenebris / Światło w ciemnościach* (z wróżką Krystyną Poniatowską spotkał się w roku 1627). W 1651 roku w III części *Żalobnego* Komeński skłaniał się oficjalnie do wiary w prorocत्व i objawienia. Dotyczyły one przede wszystkim Jego ojczyzny, do której bardzo tęsknił, gdy był „na wygnaniu” i „tułał” się po świecie. Niejednokrotnie przedstawiał wizję lepszej przyszłości narodu czeskiego. Jego słynną sentencję skierowaną do narodu czeskiego, pochodzącą z *Testamentu umierającej matki*, przywoływali kolejni współcześni prezydenci. Brzmiała ona: „Władza rzeczy Twoich wróci ponownie do Ciebie – ludu czeski!” (Hampl, 20017: 179-190). Prorocत्व Komeńskiego, dotyczące odnowy politycznej, samodzielności narodu czeskiego, niepodległości państwowej i swobód wyznaniowych, spełniły się (Ibidem: 188).

W roku 1659 ukazał się drukiem czeski *Kancjonał* z nutami, zawierający pieśni autorstwa Komeńskiego. Przetłumaczył w nim – między innymi – z języka polskiego hymn Jana Kochanowskiego *Czego chcesz od nas Panie za Twe hojne dary*.

Aktywne i twórcze, a zarazem bardzo trudne i burzliwe życie Jana Amosa Komeńskiego próbował on sam analizować, bazując na samoobserwacji i samopoznaniu. We wstępie do *Wielkiej dydaktyki* (s. 9) pisał o sobie: *Ludzie znający mnie bliżej wiedzą, że jestem człowiekiem o nikłych zdolnościach*

i o żadnym prawie wykształceniu. Adam Fijałkowski komentuje to następująco: „Po tym, co napisano o studiach Komeńskiego w Herborn i Heidelbergu, wydaje się, że słowa te należy traktować bardziej jako element barokowej retoryki niż opisu rzeczywistości i ambicji edukacyjnych autora” (Fijałkowski, 2012: 59).

Wynikiem tego jest autobiografia, obejmująca część jego życia: lata 1628-1658. W roku 1628 (4 lutego) Komeński wraz z rodziną wyemigrował (razem z rodziną Cyrillów i Sadowskich), a 8 lutego przybył do Leszna, do polskiego ośrodka braci czeskich. W następnym roku został nauczycielem w szkole braci czeskich w Lesznie i członkiem kierownictwa Jednoty braterskiej. Pisał podręczniki, prowadził badania metodologiczne i językowe. W następnym roku przygotował do wydania *Informatorium przedszkola i Raj czeski* – projekt odnowy wychowania i szkolnictwa narodowego. Jego biografia kończy się na roku 1658. W tym roku w Norymberdze został wydany – wielokrotnie tutaj przywoływany – podręcznik językowo-obrazkowy: *Orbis sensualium pictus*, a Komeński przygotowywał *Manualnik do Biblii Czeskiej* dla uchodźców z Leszna. Ważnym rokiem dla pedagoga był rok 1668. W Amsterdamie ukazało się drukiem jego dzieło *Via Lucis / Droga światła*. Napisał je w Anglii i zadedykował Królewskiemu Towarzystwu Narodowemu w Londynie.

W tym samym roku ukazał się testament filozoficzny Jana Amosa Komeńskiego, utwór zatytułowany: *Unum necessarium / Jedyne konieczne*. Schyłek życia wielkiego pedagoga wypełniały nastroje mistyczne i poszukiwanie prorocत्व znamionujących przyjście lepszego tysiąclecia. W tej swoistej autobiografii cieszył się m.in. z tego, że tyle wysiłku poświęcił dla dobra ludzi, a zwłaszcza młodzieży, którą chciał wyprowadzić z bezdroży dawnej edukacji i skierować na słuszny szlak (Bieńkowski, 2000: 18). Występuje tutaj połączenie świeckich elementów wiary w człowieka, w jego rozum i umiejętność zawładnięcia naturą i pokonania przeszkód stojących na drodze do ziemskiego szczęścia z elementami religijnej koncepcji świata i życia. Siedemdziesięciosiedmioletni starzec spoglądał wstecz na całe swoje życie wyznając, iż ciesz się głęboko, że miał serce, które pragnęło szczęścia ludzkości, że był człowiekiem tęsknoty i nadziei, że troszczył się o dobro ludzi, a zwłaszcza młodzieży. Wyznaje, iż pragnął wyprowadzić ludzkość z labiryntów starej szkoły, walk religijnych i politycznych. *Życie moje* – pisze w zakończeniu – *było niustającą tułaczką; nie miałem ojczyzny; przepędzany z miejsca na miejsce, nie miałem stałego zamieszkania* (Komeński, 1996: 136). Sprzeczne uczucia nadziei i zwątpienia, wiary w człowieka i oczekiwań na spełnienie się mistycz-

nych przepowiedni i myśli o pokoju i szczęściu ludzi na ziemi wypełniły ostatnie miesiące życia wielkiego pedagoga (Suchodolski, 1979: 17,18). Jan Amos Komeński zmarł 15 listopada 1670 roku w holenderskim mieście Naarden.

Na zakończenie pierwszej części artykułu pragnę przywołać motto: *Cokolwiek dzieje się w naszym życiu i twórczości ma swoje źródło w naszej biografii.*

Opisana w wielkim skrócie biografia Jana Amosa Komeńskiego o tym świadczy. Cechy osobowości (charakteru) zostały opisane przeze mnie w recepcji własnej tej kontrowersyjnej, ale jakże nietuzinkowej postaci w IV tomie SZK (Sitarska, 2017:14-15). Ukazuję w nim Komeńskiego jako wielkiego myśliciela i zwykłego człowieka z jego zaletami i wadami, któremu daleko było do ideału. Jak w każdym człowieku, pojawiała się w nim i bezsilność, i rozpacz, i poczucie życia w ciągłych labiryntach, potrzeba wyjścia z nich i wyprowadzenia z labiryntów szkolnych uczniów i wszystkich ludzi na każdym etapie ich życia. Wciąż wykazuję ciekawość i zainteresowanie tą postacią.

Naukowy warsztat pracy, metodyka badań i ich znaczenie dla rozwoju komeniologii i dydaktyki

Janowi Amosowi Komeńskiemu poświęcono wiele badań i dyskursów, analiz i interpretacji jego postaci i twórczości w epoce współczesności. Bazując na ogólnodostępnych źródłach można wyodrębnić w nich następujące okresy: doba Nowego Wychowania – przełom XIX i XX wieku; pedagogika między dwoma kryzysami (lata 1945-1989); pedagogika okresu przełomu XX i XXI wieku (okres po 1989 roku aż do dzisiaj). Moje / nasze badania komeniologiczne, cała działalność naukowo-badawcza i organizacyjna w tym zakresie mieści się w ostatnim okresie tej epoki, czyli w XXI wieku.

Na przestrzeni tego okresu pojawiło się / wciąż się pojawiają interdyscyplinarne dyskursy o Janie Amosie Komeńskim, jego twórczości i działalności edukacyjnej, teologicznej, pisarskiej i politycznej. We współczesnych opracowaniach polskich i zagranicznych myśliciel najczęściej pojawia się jako: pedagog (interpretacja jego dzieł pedagogicznych w odniesieniu do współczesności, uwzględniająca aktualność jego idei w XXI wieku); filozof (reprezentant filozofii baroku europejskiego); teolog (aktualność ekumenizmu Komeńskiego we współczesnych konfliktach religijnych); pisarz (reprezentant piśmiennictwa baroku).

W każdym z rodzajów współczesnych dyskursów (we wszystkich ich zakresach) zwraca się uwagę na odczytanie idei Komeńskiego we współczesności. Ich priorytetem / celem głównym jest interpretacja współczesnych kontekstów pedagogiki, filozofii i teologii Jana Amosa Komeńskiego poprzez realizację celów szczegółowych o charakterze interdyscyplinarnym. Należą do nich głównie: zgłębianie istoty edukacji nieustającej /całozyciowej Jana Amosa Komeńskiego, powiązanej z nią *koncepcji samopoznania człowieka* na każdym etapie życia / szkoły (okresy życia przyporządkowane są szkołom) (Sitarska, 2015: 145-1556) i interpretacja dziejów recepcji w historii, literaturze i kulturze polskiej. Efektem końcowym była / jest tutaj reinterpretacja myśli pedagogicznej Jana Amosa Komeńskiego i reinterpretacja tekstów Komeńskiego jako tekstów literatury barokowej.

Zadania te ułatwiały / ułatwiają dyskusje o Komeńskim i jego dziele na międzynarodowych konferencjach, głównie w Polsce, Republice Czeskiej, Holandii, Niemczech. Pokłosem badań są publikacje zwarte i artykuły o Janie Amosie Komeńskim na podstawie analizy i interpretacji jego dzieł i opracowań na przestrzeni wieków, głównie opracowań współczesnych. Współczesnym interpretacjom i reinterpretacjom twórczości Komeńskiego poświęcony jest trzeci tom „Siedleckich Zeszytów Komeniologicznych, seria pedagogika”. Zbiór tekstów w tym tomie ma charakter interdyscyplinarny. Ich autorami są uczeni, zajmujący się różnymi dyscyplinami wiedzy, bardzo często wieloma. Ich zainteresowania plasują się często na pograniczu dwóch dyscyplin: pedagogiki i filozofii, pedagogiki i sztuki, pedagogiki i muzyki, pedagogiki i teologii. Tego trudnego zadania podejmowali się również: historyk wychowania, pedagog społeczny, pedagog specjalny; filozof i germanistka¹¹.

Tak wielka różnorodność interpretacji i reinterpretacji bogatej twórczości Komeńskiego sprawia, że ubogaca się nasz naukowy warsztat pracy w zakresie komeniologii, młodej rodzącej się dyscypliny naukowej, której nie ma jeszcze w żadnej encyklopedii i nie jest określone jej miejsce w systemie nauk. Nie może być subdyscypliną pedagogiki ani innej dyscypliny naukowej, bo ma zakres daleko wykraczający poza pedagogikę w sensie jej interdyscyplinarności, a jednocześnie jej zakres jest wąski, bo jej „zasoby” / zakresy teoretyczne, empiryczne i praktyczne oscylują wokół myśliciela XVII-wiecznego i skupia grupę badaczy, zajmujących się tą postacią i jej twórczością na całym

¹¹ Z interdyscyplinarnymi tekstami trzeciego tomu „SZK, seria pedagogika” można zapoznać się na stronie internetowej: www.comenius.uph.edu.pl lub/i sięgając do tej publikacji: Barbara Sitarska (red.), „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” *Jan Amos Komeński - współczesne interpretacje i reinterpretacje jego twórczości*, t. III, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2016,

świecie, niezależnie od narodowości, wyznania i światopoglądu. Nam, ludziom współczesnym, jawi się jako myśliciel i religijny, i jednocześnie na wskroś świecki. Skłaniam się ku dyscyplinie odrębnej, która mieściłaby się w grupie nauk humanistyczno-społecznych.

Komeniologia bowiem zajmuje się człowiekiem i jego niekończącą się nigdy edukacją, którą Komeński nazywa edukacją całożyciową czy też nieustającą („całe życie jest szkołą”). Wpisuje się ona – jako koncepcja – w nurt współczesnych badań i ma priorytet we współczesnej edukacji w Polsce, Europie i na całym świecie. U Komeńskiego szkoła ma charakter zarówno instytucjonalny, jak i pozainstytucjonalny, symboliczny. We wszystkich tych jednak typach szkoły, na każdym etapie i szczeblu, edukacja jest jednakowo ważna dla rozwoju człowieka, a jej wymiar, odpowiedzialność i stopień trudności są jeszcze większe w szkole symbolicznej, pozainstytucjonalnej. Ogromną wagę przywiązywał pedagog do wychowania, które miało charakter religijny, a także do wykształcenia i wiedzy, bo „wiedza to światłość i lekarstwo na wszelkie zło”.

Człowiek, według Komeńskiego, jest kimś pośrednim pomiędzy Stwórcą a innymi stworzeniami, jakby wizerunkiem swego Stwórcy „[...] małym światem i małym Bogiem i że winien szczęścia oczekiwać od siebie samego, a nie od rzeczy zewnętrznych” (Komeński, 1996: 18, 144). Mocno wierzył, że wiedza i wychowanie uczynią świat lepszym i pełnym ludzkiego szczęścia. Komeński wszystkich przekonywał, że człowieka formuje jego własna praca nad sobą. Jedynym i najlepszym tworzywem do ukształtowania człowieka prawdziwego, autentycznie ludzkiego, jest wiedza. Ta wszechogarniająca wiedza, pełna i doskonała, powinna trafić do człowieka za sprawą uniwersalnej szkoły dla wszystkich. Dlatego szkoła powinna stać się dobrem powszechnym dla całej wspólnoty ludzkiej.

Całe życie na przestrzeni kolejnych „szkół życia” należy dążyć do poznania siebie, aby móc osiągać doskonałość, sukcesy i szczęście. Do tego wiedzy droga poprzez twórczą i wytężoną pracę nad sobą, nad własnym rozwojem. Człowiek współczesny dąży do tego samego i również bazuje na samopoznaniu, które jawi się jako zadanie najtrudniejsze. Całą swoją filozofią i aksjologią pedagogiczną zwracał się Komeński ku życiu ziemskiemu. Na obszarach swej wielorakiej działalności starał się objąć zarówno człowieka, jak i wszystkie jego doczesne pola aktywności. Zajmował go także człowiek, który ustawicznie jest w „szkole życia”, a któremu zaleca nieustanne uczenie się „bez granic” (Komeński, 1973: rozdziały VIII-XVI). Uczyć się ustawicznie, tzn. uczyć się głównie użytek ze swojego życia.

Rodząca się komeniologia jako nauka ma już swoje solidne podstawy czy też podwaliny. Jest na to duża szansa, aby oficjalnie zaistniała jako nauka, bo Komeński i jego dzieło przechodzą w XXI wieku renesans. Pojawia się coraz więcej badaczy Komeńskiego. Wśród młodzieży studenckiej również rodzi się zainteresowanie tą postacią, nie tylko w sensie poznania jego życia i twórczości, ale także badań o charakterze jakościowym (analizy dzieł Komeńskiego i o Komeńskim), jak i ilościowym (badania sondażowe, badające recepcje koncepcji pedagogicznych Komeńskiego, dotyczących głównie nauczyciela i zasad nauczania). Pojawiają się ich teksty w „SZK, seria pedagogika”.

Pierwszy raz próbowałam konstruować definicję czy też hasło *komeniologia* w drugim tomie „Siedleckich Zeszytów Komeniologicznych, seria pedagogika” zatytułowanym *Jan Amos Komeński – jego pedagogika i filozofia* w tekście polskojęzycznym, angielskim i niemieckim pt. *O Janie Amosie Komeńskim i początkach komeniologii*. Napisałam wówczas między innymi: „Na użytek tego opracowania poszukiwałam definicji komeniologii jako nauki w encyklopediach i dostępnych opracowaniach. Nie znalazłam, choć wszyscy zarówno na konferencjach międzynarodowych, seminariach i sympozjach – a także w publikacjach – posługują się tym terminem. Jest to niewątpliwie nauka, rozwijająca się w każdym kraju, a przede wszystkim w tych krajach, gdzie Komeński przebywał, działał i tworzył. W związku z tym możemy mówić o komeniologii czeskiej, słowackiej, polskiej, holenderskiej, węgierskiej, etc. Posługujemy się również terminem komeniologii europejskiej, a nawet światowej. Jest to niewątpliwie nauka, która zajmuje się postacią Komeńskiego, jego życiem, działalnością oświatową i polityczną i jego twórczością (głównie pedagogiczną), ale także jego nauczycielami, współpracownikami, przyjaciółmi i uczniami. Opiera się również na badaniach traktujących o badaczach Komeńskiego i analizach ich dzieł o nim. Rozwija się dzięki badaniom jakościowym, heurystycznym i ma charakter interdyscyplinarny i zawsze dynamiczny” (Sitarska, 2015: 36).

W Czechach – ojczyźnie wielkiego pedagoga – jubileuszowy rok Komeńskiego – 1882 – zapisał się w publikacjach jako początek czeskiej komeniologii. W Polsce z początkiem rodzącej się komeniologii wiąże się rok 1834, kiedy to ukazał się tygodnik „Przyjaciel Ludu” – pismo wychodzące w Lesznie, a w nim artykuł Józefa Andrzeja Łukasiewicza pt. „Jan Amos Komeniusz - niegdyś rektor szkoły w Lesznie” – traktujący o biografii i jego dziełach. Zapoczątkował on na szeroką skalę rozwój rodzącej się polskiej komeniologii – jak podaje Alojzy Konior w książce „Jan Amos Komeński i bracia czescy w 380. rocznicę przybycia do Leszna” (1628-2008) (Konior, 2009: 41). W 1847 roku

ukazała się w Lesznie „Mała encyklopedia polska”, w której zamieszczono biogram Komeńskiego. Znalazł się on również w *Słowniku biograficznym Leszna* (2004), opracowanym przez Alojzego Koniora. Całe twórcze życie tego leszczyńskiego komeniologa skoncentrowane jest na Janie Amosie Komeńskim, jego życiu i twórczości oraz działalności z nim związanych, czyli głównie organizowaniu ogólnopolskich i międzynarodowych konferencji i seminariów komeniologicznych oraz publikacjach z tego zakresu.

Znaczącym w Polsce komeniologiem jest nieżyjący już Tadeusz Bieńkowski, którego twórczość i działalność komeniologiczna wiele wniosła do rozwoju komeniologii polskiej i europejskiej. Współpracował z Martą Bečková i Dagmar Čapkową z Republiki Czeskiej. O początkach i rozwoju komeniologii siedleckiej, polskiej i europejskiej więcej pisałam w II tomie „Siedleckich Zeszytów Komeniologicznych, seria pedagogika”, zatytułowanym: *Jan Amos Komeński – jego pedagogika i filozofia* (Sitarska, 2015; 23-90; polski, ang., niem.). Do współczesnych badaczy Jana Amosa Komeńskiego należy Adam Fijałkowski – wielokrotnie tutaj przywoływany, który jest autorem pracy habilitacyjnej pt.: „Tradycja i nowatorstwo w *Orbis sensualium pictus* Jana Amosa Komeńskiego” (2012)¹². Praca ta była poprzedzona wieloletnimi badaniami, studiowaniem literatury źródłowej w bibliotekach uniwersyteckich w Polsce i za granicą. Jest uczniem Tadeusza Bieńkowskiego. Warsztat naukowy Adama Fijałkowskiego stanowi doskonałą bazę dla współczesnych badaczy Komeńskiego i autorów komeniologicznych rozpraw naukowych.

W „Siedleckich Zeszytach Komeniologicznych, seria pedagogika” prezentowali wyniki swoich badań analitycznych i interpretacyjnych uczeni – głównie pedagodzy, ale także filolodzy i filozofowie, którzy już na stałe wpisali się w nurt badań komeniologicznych. Każdy z tych autorów jest specjalistą w swojej dziedzinie naukowej. W związku z tym można się pokusić o wyodrębnienie zakresów/ działów komeniologii.

Wnikliwej polskiej recepcji XX-wiecznej Jana Amosa Komeńskiego dokonał Sławomir Sztobryn w IV tomie SZK (Sztobryn, 2017: 57-72). Zakres badań komeniologicznych tego autora, to głównie pansofia, dziedzina zgłębiania przez wszystkich niemalże, ale wciąż niezgłębianą i dla wielu badaczy i czytelników – abstrakcyjną, a przez to odległą. Sławomir Sztobryn sprawia, że pansofia jest coraz bardziej zrozumiała. Według tego pedagoga, uprawiającego pedagogikę historyczną i filozoficzną, badacza – między innymi – Jana Amosa Komeńskiego, pansofia występuje u Komeńskiego w dwu formach: po pierwsze w warstwie merytorycznej – stanowi najgłębszy rdzeń, oś struktu-

¹² Publikacja powstała w ramach projektu badawczego habilitacyjnego.

ralną całości jego dorobku intelektualnego, po wtóre – w warstwie formalnej – jako część wielkiego 7-tomowego dzieła (Ibidem). Pogłębione analizy pansofii Komeńskiego przez Sławomira Sztobryna wskazują na pewne niejasności. Mylący jest bowiem fakt, że ideowa całość i jej wydrukowana część noszą ten sam tytuł (Sztobryn, s. 27). Sławomir Sztobryn dokonał analizy tekstów Komeńskiego, pokazał ich współczesne odczytania i komentarze; uwypuklił jednostronność tej idei i jej niejasności. Jednocześnie zaciekał i zainteresował nią czytelników współczesnych, rozszerzył naszą wiedzę na tyle, aby móc podejmować w tym zakresie dalsze badania, analizy i interpretacje.

Z recepcji innych autorów publikujących w „Siedleckich Zeszytach Komeniologicznych, seria pedagogika” także wynika, że dostrzegają oni w pansofii „podstawową kategorię filozoficzną jego systemu” (zob. Sroczyński, 2016: 44-45). Wojciech Sroczyński – pedagog społeczny i poeta dokonał recepcji Komeńskiego jako teologa, filozofa, pedagoga i polityka. Recepcja autora zawiera elementy krytyczne, głównie w odniesieniu do aktywności politycznej Komeńskiego, ale pojawiają się krytyczne pytania także w odniesieniu do jego poglądów teologicznych, filozoficznych i koncepcji pedagogicznych (Sroczyński, 2016: 35-52).

Przychyłam się do myśli Heliodora Muszyńskiego, że Jan Amos Komeński stanowi fenomen ludzkiego umysłu w kilku wymiarach równocześnie. Pedagog od kilku lat zajmuje się Komeńskim w sensie badań i publikacji oraz działalności w tym zakresie po podjęciu pracy w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej im. Jana Amosa Komeńskiego w Lesznie, mieście Komeńskiego. Utworzył tam Instytut Pedagogiczny, którym kierował, a w nim Pracownię Komeniologiczną. Współtworzył również polsko-ukraińską naukowo-badawczą Pracownię Psychodydaktyki im. J.A. Komeńskiego w Państwowym Uniwersytecie Pedagogicznym im. Pawła Tychyńy w Umaniu na Ukrainie, która aktualnie z nami współpracuje (zob. Inna Osadchenko, 2017: 207-226). Podjął studia nad J.A. Komeńskim, publikując kilka rozpraw o jego twórczości pedagogicznej. Przede wszystkim dał metodologiczne podstawy twórczości Jana Amosa Komeńskiego (Muszyński, 2014: 93-118) i wzbogacił wiedzę o warsztacie intelektualnym tego myśliciela oraz opracował koncepcję szkoły Komeńskiego, ujmując ją interdyscyplinarnie (Muszyński, 2014: 101-128).

Janina Florczykiewicz – pedagog funkcjonujący na pograniczu pedagogiki i sztuki wzbogaciła wiedzę komeniologiczną rozważaniami o *drogach prowadzących do wiedzy o człowieku i otaczającego go świata w twórczości Jana Amosa Komeńskiego* oraz analizą i interpretacją myśli pedagogicznej tego myśliciela (Florczykiewicz, 2017: 73-82). Przekonanie Komeńskiego

o uprzywilejowanej pozycji człowieka w świecie odzwierciedla jego wiara w nieograniczone zdolności umysłu człowieka w zakresie budowania wiedzy. Bystrość umysłu traktowana jako potencja wskazuje jedynie na możliwość (zadatek), która nie rozwinie się sama z siebie, dlatego kluczową rolę w rozwoju człowieka przypisuje Komeński procesowi wychowania. Traktuje je jako przysposabianie do realizacji potencji „ludzkich” na drodze ukazywania sposobów i wdrażania do ich wykorzystania w życiu. Jako cel wychowania, a jednocześnie wartość konstytuującą człowieka wskazuje Komeński wykształcenie. Jego zdaniem, obejmuje ono całość wiedzy ukształtowanej w wyniku wychowania (Florczykiewicz, 2016: 73-82).

Od początku w naszą działalność komeniologiczną zaangażowany jest Andrzej Borkowski – literaturoznawca i slawista. Jego publikacje oscylują wokół symboli i symboliki w twórczości Jana Amosa Komeńskiego. Są to: labirynt, światło, droga, źródło, brama i wiele innych, jeszcze nie analizowanych symboli. „Poprzez te znaki kulturowe Komeński buduje pozytywną koncepcję człowieka i świata, opartą na fundamentach chrześcijańskich, a zakorzenioną w *Biblii*, władzach umysłowych oraz księdze natury” (Borkowski, 2012: 244). „Jan Amos Komeński poszukiwał środków ekspresji, które umożliwiłyby mu oddanie niepokoju duchowego epoki. (...) Andrzej Borkowski wyzyskuje wieloznaczność i obrazowość tych symboli, aby zwrócić za ich pomocą uwagę czytelników na idee wspólnotowości, pokoju, dialogu religijnego oraz potrzebę edukacji przez całe życie” (Borkowski, 2017: 105). Dzięki symbolice (między innymi) – według tego autora – dzieła Komeńskiego są pełne blasku i bardzo interesujące dla współczesnego czytelnika. Utrzymują go w napięciu, niepokoju intelektualnym i wzbudzają wielką ciekawość, a nawet podziw. Może to również ma wpływ na jego „nieśmiertelność”. Komeński miał wielki talent pisarski, pisał pięknie, „porywająco” i umiał komunikować się z czytelnikiem.

W swoich dziełach pedagogicznych podkreślał Komeński – zgodnie z ideą *uczyć wszystkich wszystkiego o wszystkim* – że kształcić należy nie tylko chłopców/mężczyzn, ale i dziewczyny/ kobiety; nie tylko młodzież w pełni sprawną, ale i niepełnosprawną, albowiem mniejszą sprawność jednego organu, lub jego całkowity brak, organizm kompensuje bardzo często zwiększeniem sprawności drugiego. Współcześnie realizujemy te postulaty w pełni. W „SZK, seria pedagogika” pojawiły się teksty o tym traktujące. Leszek Ploch, pedagog specjalny i muzyk, zainteresowany ideami Jana Amosa Komeńskiego – w II i IV tomie przedstawił ideę edukacji do działań twórczych osób z niepełnosprawnością (Ploch, 2015: 165-190) oraz rozszerzył ją w tekście o ory-

ginalnym tytule: *Dar wartości ducha w biegu życia uczniów z niepełnosprawnością w interpretacji idei Jana Amosa Komeńskiego* (Ploch, 2017: 83-104).

Bardzo różnorodną tematykę w SZK podejmuje Barbara Grzegorzczuk. Dotyczy ona: nauczyciela i ucznia w koncepcji Jana Amosa Komeńskiego; komunikowania się w edukacji w twórczości Jana Amosa Komeńskiego; nauk matematycznych w koncepcji Jana Amosa Komeńskiego oraz wartości książki w życiu człowieka. Opracowania tej autorki mają podbudowę filozoficzną, a ich główne walory mieszczą się w grupie walorów dydaktycznych / metodycznych¹³.

Tematykę *stricte* dydaktyczną, dotyczącą dydaktyki i szkoły Jana Amosa Komeńskiego, zasad dydaktycznych i metody naturalnej w nauczaniu, w pierwszych tomach SZK, seria pedagogika podejmowali: Kazimierz Żegnałek (Żegnałek, 2014: 63-92) i Grażyna Dzida. Ta ostatnia autorka jeszcze dodatkowo analizowała edukację człowieka w zakresie nauk przyrodniczych i ścisłych według koncepcji Jana Amosa Komeńskiego (Dzida, 2015: 207-214). Edukację przedszkolną w koncepcji Jana Amosa Komeńskiego analizowały autorki: Anna Klim-Klimaszewska i Ewa Jagiełło w I tomie SZK, seria pedagogika (Klim-Klimaszewska, Jagiełło, 2014: 175-188).

W kręgu koncepcji edukacji nieustającej, sylwetki nauczyciela według Jana Amosa Komeńskiego, jego życia i twórczości, „poruszały” się moje studentki, zainspirowane do badań i rozważań teoretycznych na wykładach z dydaktyki ogólnej i seminarium magisterskim. Karolina Dymek, studentka filologii polskiej, przedstawiła własną recepcję koncepcji edukacji nieustającej podkreślając, że jest to synteza religii, polityki, ale przede wszystkim pedagogiki i psychologii, a także biologicznych podstaw rozwoju człowieka. Autorka w podsumowaniu swojego tekstu wyeksponowała cechy Komeńskiego jako człowieka, podkreślając jego empatyczność, a także wielką odwagę, bo „czy ktokolwiek odważył się kiedyś tłumaczyć ludziom, jak żyć i umierać?” Studentka zafascynowana jest pojmowaniem życia przez Komeńskiego jako „wędrówki”, bo „w mistrzowski sposób, uniwersalny i dostępny dla każdego, najpełniej ukazał, co to znaczy żyć. Nie tylko istnieć, ale również żyć” (Dymek, 2015: 164).

Studentka pedagogiki, Anna Borychowska, w IV tomie SZK dokonała bogatej recepcji życia i twórczości pedagoga. Analizowała jego życie i spuściznę pedagogiczną, eksponując to, co stanowiło o jego wielkości (Borychowska, 2017: 155-164). Ponadto studentka robiła badania i pisała pracę magisterską

¹³ Zob. teksty tej autorki w I, II i IV tomie „SZK, seria pedagogika” lub na stronie internetowej www.comenius.uph.edu.pl.

(2017/2018) na temat: *Nauczyciel Jana Amosa Komeńskiego w recepcji współczesnych nauczycieli*¹⁴. Pytania ankiety, przeprowadzonej drogą elektroniczną, odnosiły się bezpośrednio do cech osobowości i autorytetu nauczyciela oraz priorytetów w nauczaniu według koncepcji Jana Amosa Komeńskiego. Wyniki badań wskazują szczególnie na pięć cech nauczyciela Komeńskiego, które hierarchicznie stanowią – w opinii współczesnych nauczycieli - fundament osoby nauczyciela. Do najczęściej wybieranych przez nauczycieli cech należą: cierpliwość, zaangażowanie, wzór do naśladowania, kompetencje, kierowanie się chrześcijańskimi wartościami¹⁵. Respondenci ustawili również priorytety zasad dydaktycznych w nauczaniu – według Komeńskiego - jako istotnych dla współczesnych nauczycieli. Jest ich wiele i w związku z tym nie można ich tutaj wymienić. Dla przykładu podaję kilka przez siebie wybranych spośród 30: *Nauczanie ma na celu użyteczność i praktyczne zastosowanie nauki; Nauczyciel powinien dostosować treść i metody nauczania do wieku uczniów; Nauczanie powinno promować konsekwentny, stopniowy postęp ucznia; Nauczanie powinno sprzyjać równoczesnemu doskonaleniu zdolności umysłu, języka i ręki; Nauczanie powinno odbywać się poprzez zabawę i „zdrowe” współzawodnicstwo; Nauczanie powinno promować wszechstronność ucznia; Nauczyciel powinien rozbudzać motywację w uczniach i ją podtrzymywać; Nauczyciel powinien pomagać uczniom w rozwijaniu ich zdolności; Nauczyciel powinien dbać o eliminowanie nudy i strachu ucznia przed nauką; Nauczyciel powinien wymagać finalizowania rozpoczętych działań.* „Zdecydowana większość badanych nauczycieli (93%) co najmniej dobrze ocenia przydatność cech nauczyciela i zasad nauczania według Komeńskiego w pracy współczesnego nauczyciela¹⁶. (...) Współcześni nauczyciele kierują się podobnymi ideałami i zasadami, co nauczyciel w rozumieniu Komeńskiego. Cechy te mają zatem wartość uniwersalną i mimo upływu czasu nie tracą na swojej aktualności”¹⁷.

¹⁴ Badania dotyczące nauczyciela Jana Amosa Komeńskiego w recepcji współczesnych nauczycieli przeprowadziła w oparciu o ankietę, którą zaadresowała do nauczycieli różnych typów szkół drogą internetową, umieszczając ankietę na popularnych portalach społecznościowych. W ankiecie wzięło udział 254 respondentów, którzy odpowiadali na 7 pytań.

¹⁵ Wśród ankietowanych nauczycieli najwięcej zakwestionowało *wartości chrześcijańskie* jako istotne dla nauczania. Najczęstszym argumentem było to, że szkoła powinna być neutralna światopoglądowo, a wiara nie czyni człowieka lepszym nauczycielem. Należy zauważyć, że paradoksalnie ta ostatnia cecha wywołała największy (choć zaledwie 8%) sprzeciw spośród wszystkich ankietowanych.

¹⁶ Opinie respondentów uzależnione są w dużym stopniu od ich doświadczenia, praktyki zawodowej, ale również indywidualnych poglądów i przeczucia, czyli mieszaniny obiektywnych i subiektywnych czynników. Motywacje wyborów są zatem często złożone i niejednoznaczne.

¹⁷ Borychowska Anna, niepublikowana praca magisterska, przygotowana i obroniona w Instytucie Edukacji Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedl-

Studentka pedagogiki, Karolina Nowicka, pisała pracę magisterską na temat: *Nauczyciel Jana Amosa Komeńskiego a nauczyciel współczesny*. Głównym celem badań było określenie związku pomiędzy ideaми pedagogicznymi propagowanymi przez Jana Amosa Komeńskiego, dotyczącymi postawy nauczyciela, a sylwetką nauczyciela nauczającego we współczesnych placówkach edukacyjnych. Problemem głównym było pytanie: Czy idee nauczyciela Jana Amosa Komeńskiego mają odzwierciedlenie w nauczaniu współczesnym?

„Dzięki przeprowadzeniu badań terenowych na grupie reprezentatywnej 150 aktywnych zawodowo nauczycieli szkół ponadgimnazjalnych, udało mi się ustalić, iż idee pedagogiczne Jana Amosa Komeńskiego są wciąż żywe wśród współczesnych nauczycieli. Z badań wynika, iż bardzo duża część metod pracy z dzieckiem, których zwolennikiem był Komeński, stasowane są z powodzeniem we współczesnej szkole. (...) W badaniach własnych udało mi się uzyskać odpowiedzi na postawione problemy badawcze oraz potwierdzić postawione hipotezy. Większość ankietowanych, tj. 71%, zadeklarowała znajomość idei propagowanych przez Jana Amosa Komeńskiego w odniesieniu do jego zasad dydaktycznych i ich stosowanie, w zależności od warunków pracy w szkołach współczesnych, głównie liczebności klas i wyposażenia pracowni w nowoczesne środki dydaktyczne. (...) Ponad 37% badanych nie stosuje w pełni zasad dydaktycznych Komeńskiego.

Należy jednak przyjąć, iż Komeński w swoich pracach przedstawiał doskonałą wizję szkoły z wykwalifikowanymi nauczycielami i przede wszystkim z indywidualnym podejściem do relacji nauczyciel – uczeń. Na podstawie przeprowadzonych badań udało się ustalić, że zdaniem większości badanych nauczycieli, współczesny system edukacji nie przewiduje możliwości indywidualnej, głębokiej więzi z uczniem. Aktualnie nauczyciel „zmuszony” jest być nastawionym na osiągnięcie wyników w nauczaniu, a nie zadbanie o indywidualny kontakt z uczniem, na który nie ma czasu w trakcie realizacji programu. (...) W mojej opinii, aby tego dokonać, należałoby wprowadzić dogłębne zmiany systemowe i zmniejszyć liczebność klas”.

W *Zakończeniu* pracy studentka pisała: „Jan Amos Komeński przedstawił w swoich dziełach własną wizję szkoły, nauczania i wychowania. Mimo upływu tylu lat, współczesna pedagogika czerpie z jego idei „pełnymi gar-

ściami”. Studia nad postacią Jana Amosa Komeńskiego i jego idei, które stworzył, są niezwykle pasjonującą lekturą”¹⁸.

Problematykę egalitaryzmu w poglądach Jana Amosa Komeńskiego – nadając jednocześnie tej idei wartość ponadczasową – podejmowała w pierwszym tomie SZK Urszula Tyluś (2014: 141-148), a problematykę dotyczącą dzieci specjalnej troski i „zaczątków” pedagogiki specjalnej – przypisując w tym względzie prekursorstwo Komeńskiemu – prezentowała w tym samym tomie SZK Halina Natora (Natora, 2014: 239-248). Bezpieczeństwo człowieka w ujęciu Jana Amosa Komeńskiego jako wartość ponadczasowa było tematem pracy Renaty Matysiuk, zamieszczonej w III tomie SZK (Matysiuk, 2016: 103-114). Autorka w kolejnym tomie SZK pisała o prawie każdego człowieka do nauki w kontekście idei edukacyjnych Jana Amosa Komeńskiego jako zwolennika i propagatora szerzenia wiedzy, nauczania i wykształcenia (Matysiuk, 2017: 127-140). Niepodejmowanej dotąd tematyki edukacji obronnej w twórczości Jana Amosa Komeńskiego podjęła się Małgorzata Wiśniewska. Jej recepcja ukazała możliwości wykorzystania dzieła Komeńskiego: *Orbis pictus* w wychowaniu młodzieży (Wiśniewska, 2017: 147-154). Problematyką młodzieży w kontekście twórczości pedagogicznej Jana Amosa Komeńskiego w pierwszych dwóch tomach SZK zajmowała się Mariola Jarczykowa. Przedstawiła tutaj pedagoga jako przewodnika życia młodzieży (Jarczykowa, 2014: 227-238), analizując jego poglądy dotyczące czasu wolnego dzieci i młodzieży (Jarczykowa, 2015: 191-198).

Rozważania filozoficzne o Janie Amosie Komeńskim jako człowieku, „wolnym użytkowniku świata” zamieścił w III tomie SZK Cezary Kalita, zaznaczając, że człowiek jest tutaj elementem szerszego postrzegania rzeczywistości społeczno-politycznej przez Komeńskiego w ramach jego neoplatonickiej propozycji filozoficznej. Autor podkreśla, że bez założenia wolności nie jest możliwe ani działanie człowieka, ani dążenie do dobra, a powszechne wyzwolenie ludzkości przez jej edukację wymaga wolności na poziomie religijnym, politycznym, a także naukowym (zob. Kalita, 2016: 63).

Problematykę godności człowieka w ujęciu Jana Amosa Komeńskiego podejmowała Danuta Szymonik. Podkreślała uniwersalny charakter nauki myśliciela. Jego idee inspirowały i inspirują współcześnie nie tylko teologów, ale także osoby świeckie o różnym światopoglądzie. (Szymonik, 2015:135).

¹⁸ Nowicka Karolina, niepublikowana praca magisterska, przygotowana i obroniona w Instytucie Edukacji Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, pod kierunkiem Barbary Sitarskiej w latach 2017/ 2018 na temat: *Nauczyciel Jana Amosa Komeńskiego a nauczyciel współczesny*.

Od początku naszej działalności komeniologicznej współpracuje z nami Kamila Szymańska. Podejmuje ona tematykę historyczną, związaną z podróżami naukowymi i korespondencją Jana Amosa Komeńskiego oraz z Leszmem, miastem Komeńskiego i szkolnictwem w Lesznie (Szymańska, 2017: 141-146. Zob. również wcześniejsze publikacje tej autorki w tomie I, II, III lub na stronie internetowej www.comenius.uph.edu.pl). Teksty Szymańskiej oparte są na bogatych materiałach źródłowych zgromadzonych w leszczyńskim muzeum oraz w bibliotekach naukowych, głównie w Poznaniu i w Lesznie. Pogłębione studia komeniologiczne owocują bogatymi w treści tekstami. Tematykę tę uzupełnia Adam Podsiadły (Podsiadły, 2015: 237-246).

Barbara Sitarska, redaktor naczelna „SZK, seria pedagogika”, podejmuje różnorodną tematykę w ujęciu pedagogiczno-filozoficznym. Są to przede wszystkim recepcje własne Komeńskiego w różnych zakresach twórczości pedagoga. Opublikowała tutaj teksty traktujące o ideach/ koncepcjach JAK (publikacje także w języku niemieckim, angielskim i rosyjskim)¹⁹. Autorka podjęła badania komeniologiczne po raz pierwszy w roku 2007 i razem z Romanem Mnichem organizowała międzynarodowe seminaria, z udziałem nie tylko polskich badaczy Komeńskiego, ale i europejskich: z Niemiec, Czech, Słowacji, Rosji, Ukrainy (lata 2007-2012). Współpraca ta zaowocowała wydaniem czterotomowej serii „Studia Comeniana Sedlcensia”²⁰. Inspiracją do takiej działalności były wcześniejsze kontakty (spotkania i korespondencja) z Wernerem Korthaase z Berlina, ówczesnym honorowym prezesem Niemieckiego Towarzystwa Komeniologicznego / Deutschen Comenius-Gesellschaft²¹. Na bazie Siedleckich Zeszytów Komeniologicznych, serii pod redakcją naukową Barbary Sitarskiej (pedagogika) i drugiej serii pod redakcją Romana Mnicha (filologia i historia – jeszcze nie ukazała się drukiem) miał powstać *Leksykon encyklopedyczny* Jana Amosa Komeńskiego. Ten bardzo ambitny i trudny wspólny zamysł jeszcze nie został urzeczywistniony²².

¹⁹ B. Sitarska, zob. publikacje w czterech tomach „SZK, seria pedagogika”, na stronie internetowej: www.comenius.uph.edu.pl, a także w systemie ICI Journals Master List; „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”.

²⁰ Zob. tytuły tomów i ich zawartość na stronie internetowej www.comenius.uph.edu.pl lub sięgnij bezpośrednio do tomów z tej serii, przywoływanych w tym teście niejednokrotnie.

²¹ Szerzej o historii naszych działań komeniologicznych pisałam w II tomie SZK, seria pedagogika w tekście: *O Janie Amosie Komeńskim i początkach komeniologii* (polski, angielski, niemiecki), op. cit., s. 23-90. Wernerowi Korthaase poświęciliśmy II tom „Studia Comeniana Sedlcensia” (2009). W roku 2018 obchodziliśmy 10 rocznicę Jego śmierci. W bieżącym tomie znajduje się tekst Manfreda Richtera o tym komeniologu i jego wkładzie w rozwój niemieckiej/ europejskiej komeniologii.

²² O tych planach komeniologicznych można przeczytać na stronie internetowej, wielokrotnie tutaj przywoływanej.

Wśród autorów SZK jest wielu takich badaczy, którzy napisali po jednym tekście lub tacy, którzy prawdopodobnie nie mają jeszcze sprecyzowanego kierunku i zakresu badań i ich teksty oscylują wokół różnej tematyki. W IV tomie pojawiły się recepcje JAK nie tylko polskie, ale i europejskie: czeskie, niemieckie, ukraińskie, słowackie, słoweńskie, bośniackie, serbskie. W V tomie jest przedstawiona kontynuacja tej współpracy. Wśród badań autorów zagranicznych wyłoniły się zakresy badawcze, dotyczące pedagogiki, teologii, ekumenizmu – Manfred Richter (Niemcy), pedagogicznych idei Komeńskiego i ich odzwierciedlenia w dzisiejszej edukacji europejskiej – Bernhard Stalla (Niemcy); współczesnych recepcji myśli Komeńskiego w Czechach – Lubomír Hampl (Republika Czeska); psychopedagogicznych idei Jana Amosa Komeńskiego i ich odczytania i kontynuacji we współczesności – Inna Osadchenko (w tym tomie wraz z zespołem), (Ukraina); wkładu Jana Amosa Komeńskiego w rozwój metodologii dydaktycznej – Jelena Maksimović (wraz z zespołem), (Serbia). Te i pozostałe teksty autorów zagranicznych: Karel Rýdl, Ján Habl (Republika Czeska); Majda Cencić (Słowenia); Maria Kultajeva, Svetlana O. Ganaba, Natalia V. Bakhmat (Ukraina); Muhamed Škrgić (Bośnia i Hercegowina) znajdzie czytelnik w tomie IV „SZK, seria pedagogika” (2017), a także w bieżącym tomie. Znaleźć je można również na stronie internetowej: www.comenius.uph.edu.pl, a także w systemie ICI Journals Master List: Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika.

Kto w literaturze, encyklopedii będzie uznany za twórcę / twórców polskiej komeniologii – trudno teraz to określić. W trakcie opracowywania tego tomu nie wiadomo, w jakim czasie i miejscu to nastąpi.

Znaczenie podejmowanych i przedstawionych tutaj badań jawi się w następujących zakresach, głównie dla rozwoju:

- komeniologii polskiej jako tworzącej się nowej dziedziny wiedzy w jej aspektach: ideologicznym, historycznym, pedagogicznym;
- współczesnej dydaktyki jako subdyscypliny pedagogicznej;
- współczesnych dyskusji teleologicznych, scholiologicznych - dotyczących szkoły jako instytucji edukacyjnej oraz metodyki nauczania – uczenia się.

Badania komeniologiczne przyczyniają się również do:

- implementacji poglądów dydaktycznych Komeńskiego w kontekście współczesności (głównie dotyczy to zasad dydaktycznych).
- Opisu dziejów recepcji pism i postaci Jana Amosa Komeńskiego w Polsce.

W dotychczasowych publikacjach siedleckiego ośrodka komeniologicznego pojawiały się próby: poszukiwań empirycznych „nieśmiertelności” idei edukacji nieustającej Jana Amosa Komeńskiego; zastosowania idei edukacji nieustającej Jana Amosa Komeńskiego do współczesnej idei uczenia się przez całe życie; integracji komeniologów w Europie poprzez podejmowanie badań na skalę europejską. Przyczyniają się one do renesansu idei Jana Amosa Komeńskiego, utopijnych w XVII wieku, a realnych – jak się wydaje – w XXI wieku. Ponadto ukazywany był Komeński wielokrotnie na seminariach i w publikacjach jako wielki humanista europejskiego baroku²³.

Podstawę naukowego warsztatu stanowiły / stanowią interdyscyplinarne analizy i interpretacje tekstów źródłowych, dzieł Komeńskiego i dzieł o Komeńskim. Stawiane problemy rozwiązywane były / są za pomocą badań o charakterze jakościowym (analizy tekstów) i ilościowym, statystycznym (analizy badań sondażowych o Komeńskim, jego ideach pedagogicznych (dydaktycznych) i nauczycielu w odniesieniu do współczesnych nauczycieli (badania porównawcze i recepcyjne). Przejawiało się to /przejawia / przejawiać się będzie głównie w:

- interpretacji hermeneutycznej dzieł Komeńskiego;
- dyskusji grupowych wśród studentów o realności założeń Komeńskiego na temat edukacji szkolnej i nieustającej;
- uświadamianiu studentom, że idea uczenia się, edukacji według zasad i metod Komeńskiego ma pełną szansę na spełnienie się w XXI wieku;
- uświadamianiu studentom, że szkoła jest pojęciem bardzo szerokim i obejmuje nie tylko szkołę jako instytucję edukacyjną, ale także pozostałe okresy życia człowieka poza jej murami.

Bazowaliśmy tutaj / bazujemy na założeniach hermeneutyki pedagogicznej. Metoda została wzięta z filozofii i zastosowana w badaniach pedagogicznych. Pedagogika pojmowana jako nauka humanistyczna (nauka o duchu) opiera się na założeniach antropologiczno-epistemologicznych tzn. dotyczących człowieka w aspekcie tego, kim jest (aspekt egzystencjalny) oraz jak poznaje świat, siebie i siebie w świecie. Jest to „pewien proces i zarazem postawa badawcza, która występuje obok procesu wyjaśniania i jest charakterystyczna dla nauk o duchu, oraz sposób poznania filozoficznego. Jest to aspekt metodologiczny ugruntowany w konkretnej epistemologii” (Ablewicz: 1998: 31).

²³ Pierwsze pogłębione analizy naszych badań komeniologicznych pojawiły się w czasie przygotowywania międzynarodowego zespołowego (pedagogiczno-filologicznego) projektu ministerialnego nt. *Komeński wczoraj, dziś, jutro* w roku 2011 we współpracy z Niemcami, Czechami i Słowakami. Projekt nie przeszedł ze względów formalnych. Nie był przeznaczony dla nauczycieli akademickich.

Współczesną hermeneutykę rozumieć należy również „jako metodę interpretacji szeroko rozumianego tekstu (...), w której (...) widać strukturę hermeneutycznej spirali, a dochodzenie sensu polega na wzajemnym współgraniu części i całości” (Ibidem).

W tak pojmowanej pedagogice jako nauce humanistycznej - obok materii – czyli pojmowania człowieka jako istoty fizyczno-biologicznej - występuje duch i on przesądza o człowieczeństwie. Chodzi o trwanie kulturowe człowieka. Sfera hermeneutyczna to przede wszystkim sfera symboli, wartości, powinności. Człowiek krystalizuje tutaj swoje powołanie, udzielając odpowiedzi na pytanie: *kim ma być?* Trwanie kulturowe człowieka może się mieścić w czterech rozmiarach: a/ tekstów, b/ historii, c/ rzeczywistości wychowawczej, d/ interpretacji w badaniach empirycznych (Ablewicz, 1998: 32; zob. również Ingarden, 1998, 2003; Ingarden, 1963). W myśl pedagogiki hermeneutycznej kategorią różnicującą jest nie metoda, lecz obszar, obiekt badań, którą jest interesująca nas rzeczywistość (Ablewicz, 1998: 32)

Tutaj jest to rzeczywistość XVII-wieczna – barokowa, ukazana w dziełach Jana Amosa Komeńskiego, a dotycząca jego idei urzeczywistnianych w całym życiu człowieka, we wszystkich jego etapach / szkołach w myśl zasady: *całe życie jest szkołą*. Badania nad Komeńskim mieszczą się we wszystkich tych obszarach. Uwzględnić tutaj należy także ujęcie antropologiczne, w myśl którego człowiek pojmowany jest jako jedność cielesno-psychiczno-duchowa. Ujmowanie badań komeniologicznych od tej strony wymaga pogłębionych studiów z zakresu hermeneutyki i antropologii oraz powtórnego analizowania i interpretowania dzieł Komeńskiego i o Komeńskim.

Studia nad pansofią Komeńskiego w takim ujęciu podejmował już Sławomir Sztobryn. Analizował i interpretował ujęcie pansofii przez jej twórcę jako „holistyczny, harmonijny program dochodzenia ludzi do pełni człowieczeństwa. Pansofia miała ujawniać się w trzech kręgach; w sztuce, naturze i bóstwie. Była wyrazem przekonania, że w poznawalnym świecie, pomimo jego zróżnicowania, obowiązują zasady, które mają charakter niezmienny, są powszechne i jednocześnie nieliczne. Założona przez J.A. Komeńskiego idea miała się spełnić, jeśli zostaną zrealizowane jej cztery składniki (...): nowy język, nowe księgi, nowe szkoły oraz nowe kolegium” (Sztobryn, 2016: 25). Z założenia idea pansofii miała charakteryzować się uniwersalizmem (Sztobryn, 2016: 25-34).

Próby takiego ujęcia twórczości Komeńskiego podjął w IV tomie SZK Jan Hábl z Republiki Czeskiej (Hábl 2017: 199-206). Autor analizuje aspekty antropologiczne we wczesnych dziełach Jana Amosa Komeńskiego. Ukazał

tutaj dynamikę rozwoju – w jego pojęciu – człowieczeństwa. Ponadto starał się udowodnić, iż specyficzne pojęcie *rezygnacji* Komeńskiego, typowe dla jego dzieł po epoce Białej Góry, ma wyjątkowo pozytywne znaczenie, i jako takie, stanowi ważny fundament dla jego edukacyjnych i korekcyjnych planów i dążeń w późniejszych etapach jego życia i twórczości. Idee Komeńskiego na przestrzeni całego życia charakteryzowała pewna dynamika. Jan Hábl ukazał rozwój antropologii Komeńskiego we wczesnych etapach życia i pracy myśliciela. Autor próbował wyjaśnić, „w jaki sposób czynniki zewnętrzne w życiu Komeńskiego miały wpływ na wahania w jego rozumieniu człowieka, oraz konsekwencje tego rozumienia dla przyszłych projektów pedagogicznych i korekcyjnych, które okazały się tak doskonałe i ważne dla europejskiego dziedzictwa kulturalnego” (Hábl, 2017: 199).

Nauczyciel akademicki pełni trzy zintegrowane ze sobą funkcje: dydaktyczną, naukowo-badawczą i wzoru osobowego dla studentów. Analizując swoje funkcje wchodzi naturalnie w rolę refleksyjnego badacza własnej praktyki edukacyjnej i ustanawia własne priorytety na tym polu, a następnie zastanawia się, co z nich wynika dla niego samego jako nauczyciela akademickiego i studentów. Taką refleksję dotyczącą nauczyciela akademickiego jako badacza własnej praktyki edukacyjnej podejmowałam w publikacjach wielokrotnie, uwzględniając kierunki badań i swój warsztat metodologiczny (Sitarska, 2008: 185-198). Wśród kierunków moich badań–pól badawczych pojawiły się te o Janie Amosie Komeńskim (rozpoczęłam je w 2007 roku).

Po raz drugi przedmiotem takiej refleksji uczyniłam swoje kierunki badań w 2016 roku (Sitarska, 2016: 251-272). Wówczas mottem rozważań uczyniłam myśl Cempela: *Wiedza w każdym miejscu i w każdym czasie* (Cempel, 2005), ponieważ wiedzę zdobywamy zawsze i wszędzie; ma ona charakter nieustający i interdyscyplinarny. Jej zdobywanie nie kojarzy się już tylko ze szkołą i z ludźmi młodymi, lecz z każdym miejscem, w którym jesteśmy i z każdym okresem życia, w którym aktualnie się znajdujemy. Taka myśl przyświeca zarówno nauczającym – nauczycielom, jak i uczącym się – uczniom / studentom. W związku z tym zmienił się wymiar i modele badań naukowych, w tym pedagogicznych. Nie wystarczą już tylko badania o charakterze ilościowym czy tylko jakościowym. Największe efekty uzyskujemy wtedy, gdy łączymy oba te modele. Wśród scharakteryzowanych kierunków badań pojawiły się również te o Janie Amosie Komeńskim. Eksponując znaczenie tych badań, podkreśliłam, że Komeński, jako jeden z prekursorów edukacji nieustającej, przez całe życie, zainspirował mnie do badań dotyczących edukacji permanentnej/całozyciowej ludzi w różnym wieku i okresie życia. Bada-

nia zaowocowały Międzynarodowym Seminarium o Komeńskim (Sitarska, Mnich (red.), 2007), ideą *Leksykonu encyklopedycznego o Janie Amosie Komeńskim* (w przyszłości), aktualnie koncepcją „Siedleckich Zeszytów Komeniologicznych, seria pedagogika” i projektowaniem monografii indywidualnej pt. *Edukacja szkolna w kontekście edukacji nieustającej w perspektywie autobiograficznej*. Aby pozostawać w zgodzie ze swoimi funkcjami nauczyciela akademickiego, zainteresowałam swoich studentów systemem dydaktycznym Komeńskiego, a także badaniami na temat jego recepcji we współczesności: nauczyciela Komeńskiego i jego zasad dydaktycznych²⁴.

Zakończenie

Jan Amos Komeński jawi nam się współcześnie jako nauczyciel Europy, a nawet jako „nauczyciel narodów”. Chciał „stwarzać człowieka przez wychowanie, przez obiektywne wymagania wiedzy i społeczeństwa, przez rozwijanie jego umysłu i jego umiejętności działania, dla dobra ogółu (...), usiłował walczyć z istniejącym porządkiem społecznym dlatego, aby każde dziecko miało możliwość pełnego rozwoju i możliwość stania się człowiekiem” (Suchodolski, 1956: s. XCVIII). Z tego względu Komeński, „nauczyciel narodów”, jest tak bliski nam i naszym czasom.

Zdumiewa fakt, że w XXI wieku odkrywamy aktualność dzieł Jana Amosa Komeńskiego, jego filozofii i pedagogiki. Jeśli chodzi o idee Komeńskiego, to jednak trudno je wydobyć z opracowanego przez autora *Wielkiej dydaktyki* ich całokształtu, który jest pełen niejasności, a nawet sprzeczności. Jak bowiem wyjaśnić, że teolog rozmiłowany w metafizyce zajmuje się dydaktyką i tworzy „sztukę nauczania”, której rdzeniem uczynił „pansofię”. Podobnych przykładów niejasności można by przytoczyć więcej, ale to nie one przesądzą o niepowtarzalnych osiągnięciach naukowych Komeńskiego (Piaget, 1948: 454; Kupisiewicz, 2010: 56).

Od „niepamiętnych” już czasów staramy się poznać, zgłębić, zrozumieć i zinterpretować idee Jana Amosa Komeńskiego, rozpoznać znaczenie dziedzictwa pedagogicznej myśli uczonego we współczesnej Europie, która w procesie integracji poszukuje nowej tożsamości. Przedmiotem refleksji staje się uniwersalne przesłanie jego idei wychowawczych, wyprzedzających swoje czasy i przekraczających ówczesne wyznaniowe i kulturowe bariery.

²⁴ Wyniki badań komeniologicznych moich studentek (w bardzo skróconej wersji) przedstawiłam wcześniej.

W jakim zakresie idee te pozostają dzisiaj aktualne i czy mogą one stać się inspiracją dla nowych teorii rozwijanych w globalnej cywilizacji XXI wieku?²⁵

Jan Amos Komeński doceniał ważną rolę komunikowania się w społeczeństwie, potrafił wykorzystać dostępne sobie techniki komunikacji i przez to zyskał uznanie społeczne i rozgłos. Fascynowała go sztuka drukarska. „Można widzieć popularność dzieł Komeńskiego jako fenomen w dziejach komunikacji międzyludzkiej, w której rolę środka przekazu odgrywał druk”, ale także „odpowiednie” teksty Komeńskiego, odpowiadające na określone potrzeby społeczne. Doceniał rolę języka ojczystego, języka ludu, języka zrozumiałego (Fijałkowski, 2012: 345, 341). Jan Amos Komeński dokonał przewrotu w całym naszym sposobie pojmowania różnych dziedzin rzeczywistości, a przede wszystkim w sferze edukacji.

„Może zbytnim uproszczeniem byłoby porównywanie Internetu do Komeńskiego idei pansofii, czyli wiedzy o wszystkim dla wszystkich. Ta wiedza – w zamyśle Komeńskiego – miała człowiekowi „użytkownikowi tego świata” przybliżyć, udostępnić świat, aby człowiek sobie uświadomił, że jest częścią świata” (Bieńkowski, 2012: 336).

W zakresie pozapedagogicznej działalności Komeńskiego na szczególne podkreślenie zasługują: jego starania o pojednanie kościołów; liczne apele o „naprawę świata”, w tym o trwały pokój; próby zbudowania międzynarodowej współpracy, czemu miało służyć między innymi utworzenie *Collegium lucis* – instytucji stanowiącej swego rodzaju ministerstwo oświaty i nauki; żądanie demokratyzacji nauczania, łącznie z dopuszczeniem do korzystania z oświaty dziewcząt i osób niepełnosprawnych; wreszcie podjęcie wielu nowych dla epoki, w której żył i tworzył, problemów takich, jak: rozwój umysłowy i jego stadia, psychologiczne podstawy metod nauczania, wzajemne relacje między szkołą i innymi placówkami oświatowymi, a zwłaszcza rodziną, międzynarodowa współpraca w dziedzinie badań nad edukacją. Uświadomienie sobie faktu istnienia tych problemów – nadal aktualnych – oraz ustawiczne podkreślanie ich znaczenia dla przyszłości, to powód do największej chwały dla Jana Amosa Komeńskiego (Kupisiewicz, 2010: 55).

Komeńskiego poznajemy coraz lepiej. Wydaje się, że nie ma już na tym polu niczego do zrobienia, ale wcale tak nie jest. Pozostaje jeszcze wiele do zrobienia w prawie wszystkich krajach i językach europejskich. Współcześnie – zarówno w Polsce, w Europie, a także poza jej granicami możemy mówić

²⁵ Z założeń organizatorów konferencji w PWSZ im. Jana Amosa Komeńskiego w Lesznie w 2007 roku nt.: *Jan Amos Komeński – nauczyciel Europy*.

o renesansie Komeńskiego i jego postępowych ideach²⁶. Bogata twórczość myśliciela nie jest jeszcze w XXI wieku do końca jasna, czytelna i wciąż wzbudza wiele kontrowersji. Współczesny uczony niemiecki Heinz-Elmar Tenorth, podsumowując syntetycznie dorobek niemieckich badań komeniologicznych, stwierdził, że Komeński jest autorem „często badanym, a jednak nieznanym” (Fijałkowski, 2016: 24).

Współcześni komeniolodzy jeszcze wiele lat będą analizować twórczość Komeńskiego oraz interpretować ją i – jak się wydaje – będą mieli tego niedosyt i wciąż będzie im towarzyszyło poczucie luki i „białych plam” w tych odczytaniach / recepcjach. Dotychczasowe badania we współczesnych ośrodkach komeniologicznych na to wskazują. Są jeszcze inne tego przyczyny - jak wskazuje Sławomir Sztobryn: brak pełnej edycji źródeł; ogromna światowa recepcja dorobku Komeńskiego; zmieniające się znaczenie Komeńskiego dla współczesności. Według niego Komeński łączy w sobie dwie ważne także współcześnie cechy: „jest duchem regionalnym (związek z religią i diaspora braci czeskich), ale jednocześnie jest duchem uniwersalnym, jest Europejczykiem, niosącym uniwersalne, a nawet utopijne przesłanie dla potomnych - ideę demokracji, upodmiotowienia, oświecenia, powszechnego szczęścia” (Sztobryn, 2017: 65).

Jan Amos Komeński w literaturze został uznany za największego i najślawniejszego przedstawiciela siedemnastowiecznego pansofizmu (Fattori, 1974: 99-102; Kvačala, 1892; Schaller, 1962; Vasoli, 1996: 22).

Bibliografia

- Ablewicz Krystyna: *Hermeneutyka i fenomenologia w badaniach pedagogicznych*, [w:] S. Palka (red.), *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1998.
- Bieńkowski Tadeusz, *Jan Amos Komeński o nauczaniu i wychowaniu*, Pułtusk 2000.
- Bieńkowski Tadeusz, *Komeński dzisiaj – kilka refleksji własnych*, B. Sitarska, R. Mnich (red.), „*Studia Comeniana Sedlcensia*” *Jan Amos Komeński a Europa XVII wieku*, t. IV, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2012, s. 335-337.

²⁶ Świadczą o tym międzynarodowe seminaria i konferencje o Janie Amosie Komeńskim w Republice Czeskiej (Praga), Holandii (Naarden); Niemczech (Alfter k. Bonn), Polsce (Leszno, Siedlce). Uczestniczyli w nich komeniolodzy z całej Europy i Japonii. Byłam ich uczestnikiem. Mam na myśli tutaj wydarzenia, które miały miejsce od roku 2007 do chwili obecnej.

- Borkowski Andrzej, *Poznawcze i dydaktyczne funkcje symboli w dziełach Jana Amosa Komeńskiego*, B. Sitarska, R. Mnich (red.), „Studia Comeniana Sedlcensia” *Jan Amos Komeński a Europa XVII wieku*, t. IV, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2012, s. 235-244.
- Borkowski Andrzej, *Wieża Babel i labirynt – o symbolicznych unaocznieniach podróży w dziełach Jana Amosa Komeńskiego w kontekście kultury barokowej*, B. Sitarska (red.), „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, *Współczesne recepcje Jana Amosa Komeńskiego* t. IV, Siedlce 2017, s. 105-114.
- Borychowska Anna Agnieszka, *Jan Amos Komeński – jego życie i twórczość – recepcja studentki pedagogiki*, B. Sitarska (red.) „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, *Współczesne recepcje Jana Amosa Komeńskiego*, t. IV, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2017, s. 155-165.
- Cempel C., *Nowoczesne zagadnienia metodologii i filozofii badań*, Instytut Technologii Eksploatacji, Radom 2005.
- Dymek Karolina, *Koncepcja edukacji nieustającej Jana Amosa Komeńskiego*, B. Sitarska (red.) „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” *Jan Amos Komeński – jego pedagogika i filozofia*, t. II, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2015, s. 157-164.
- Dzida Grażyna, *Edukacja człowieka w zakresie nauk przyrodniczych i ścisłych według koncepcji Jana Amosa Komeńskiego*, B. Sitarska (red.) „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, *Jan Amos Komeński - jego pedagogika i filozofia*, t. II, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2015, s. 207-214.
- Fijałkowski Adam, *Jan Amos Komeski, Świat w obrazach rzeczy dostępnych zmysłom – Wstęp i przekład polski* – Adam Fijałkowski, Warszawa 2015.
- Fijałkowski Adam, *Orbis pictus - Świat malowany Jana Amosa Komeńskiego*, Warszawa 2008.
- Fijałkowski Adam, *Tradycja i nowatorstwo w „Orbis sensualium pictus” Jana Amosa Komeńskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012.
- Florczykiewicz Janina, *Drogi prowadzące do wiedzy o człowieku i otaczającego go świata w twórczości Jana Amosa Komeńskiego*, B. Sitarska (red.), „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” *Jan Amos Komeński - współczesne interpretacje i reinterpretacje jego twórczości*, t. III, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2016, s. 73-82.
- Florczykiewicz Janina, *Mysł pedagogiczna Jana Amosa Komeńskiego*, B. Sitarska (red.) „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, *Współczesne recepcje Jana Amosa Komeńskiego* t. IV, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2017, s. 73-82.

- Hábl Jan, *Development of anthropological accents in Comenius' early work and its implications for his philosophy of education*, B. Sitarska (red.), „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” *Współczesne recepcje Jana Amosa Komeńskiego*, t. IV, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2017, s.199-206.
- Hampl Lubomír, *Współczesna recepcja myśli Komeńskiego w Czechach na podstawie przykładu jego słynnej sentencji, dotyczącej narodu i wizji lepszej przyszłości*, B. Sitarska (red.) „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, *Współczesne recepcje Jana Amosa Komeńskiego*, t. IV, Siedlce 2017, s.179-190.
- Ingarden Roman, *Dążenia fenomenologów*, [w:] *Z badań nad filozofią współczesną*, PWN, Warszawa 1963.
- Ingarden Roman: *Książeczka o człowieku*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1998; 2003.
- Jarczykowa M., *Czas wolny dzieci i młodzieży w poglądach Jana Amosa Komeńskiego*, B. Sitarska (red.) „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, *Jan Amos Komeński – jego pedagogika i filozofia*, t. I, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2015, s. 191-198.
- Jarczykowa Mariola., *Jan Amos Komeński jako przewodnik życia młodzieży*, Sitarska Barbara (red.) „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” *O Janie Amosie Komeńskim i jego poglądach na edukację*, t. I, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2014, s. 227-238.
- Kalita Cezary, *Jana Amosa Komeńskiego człowiek jako „wolny użytkownik świata”*, Sitarska (red.), „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” *Jan Amos Komeński - współczesne interpretacje i reinterpretacje jego twórczości*, t. III, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2016, s. 63-70.
- Klim-Klimaszewska Anna, Jagiełło Ewa, *Edukacja przedszkolna w koncepcji Jana Amosa Komeńskiego*, B. Sitarska (red.) „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” *O Janie Amosie Komeńskim i jego poglądach na edukację*, t. I, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2014, s. 175-188.
- Komenský Jan Ámos, [w:] *Wielkie biografie*, t. I, *Przywódcy, reformatorzy, myśliciele*, Encyklopedia PWN, Warszawa 2007.
- Komeński Jan Amos, *Jedynie konieczne / Unum necessarium*, Wrocław 1996, przekł. z języka łacińskiego Joanna Sachse, wstęp Marek Magdziak i Joanna Sachse.
- Komeński Jan Amos, *Panegiryk Karolowi Gustawowi, Bezkrwawemu zwycięzcy Sarmacji*, [w:] A. Konior (red.), *Jan Amos Komeński i bracia czescy w 380. rocznicę przybycia do Leszna (1628-2008)*, Leszno 2009.

- Komeński Jan Amos, *Wielka dydaktyka*, Wstęp i komentarz B. Suchodolski, Wrocław 1956.
- Konior Alojzy (red.), *Jan Amos Komeński i bracia czescy w 380. rocznicę przybycia do Leszna (1628-2008)*, PWSZ w Lesznie, Leszno 2009.
- Konior Alojzy, *Kalendarium z życia i twórczości J.A. Komeńskiego*, „Przyjaciel Ludu”, nr 2-3 / 1991.
- Korthaase Werner, *Wiele ze swoich najważniejszych dzieł napisał Komeński w Polsce*, B. Sitarska, R. Mnich (red.), „Studia Comeniana Sedlcensia” *Jan Amos Komeński a kultura epoki baroku*, t. I, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2007, s. 297-302.
- Kupisiewicz Czesław, *Szkice z dziejów dydaktyki*, Wyd. „Impuls”, Kraków 2010.
- Matysiuk Renata, *Bezpieczeństwo człowieka jako wartość ponadczasowa*, B. Sitarska (red.), „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” *Jan Amos Komeński - współczesne interpretacje i reinterpretacje jego twórczości*, t. III, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2016, s. 103-114.
- Matysiuk Renata, *Prawo do nauki w ujęciu Jana Amosa Komeńskiego*, B. Sitarska (red.) „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” *Współczesne recepcje Jana Amosa Komeńskiego*, t. IV, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2017, s. 127-146.
- Muszyński Heliodor, *Komeńskiego koncepcja szkoły*, B. Sitarska (red.), *filozofia* „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” *Jan Amos Komeński – jego pedagogika*, t. II, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2015, s. 101-128.
- Muszyński Heliodor, *Metodologiczne podstawy twórczości Jana Amosa Komeńskiego*, B. Sitarska (red.), „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, *Jan Amos Komeński i jego poglądy na edukację*, t. I, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2014, s. 93-118.
- Natora Halina, *Jan Amos Komeński - prekursor pedagogiki specjalnej*, B. Sitarska (red.), „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” *O Janie Amosie Komeńskim i jego poglądach na edukację*, t. I, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2014, s. 63-92.
- Osadchenko Inna, *Psychodidactic ideas of J. A. Comenius: from history to the present / Психодидактичні ідеї Я. А. Коменського: від історії до сьогодення*, B. Sitarska (red.) „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” *Współczesne recepcje Jana Amosa Komeńskiego*, t. IV, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2017, s. 207-226.
- Piaget Jean, *Dokąd zmierza edukacja*, Warszawa 1948.
- Piaget Jean, *Jan Amos Komeński (1592-1670)*, [w:] Cz. Kupisiewicz, I. Wojnar (red.): *Myśliciele o wychowaniu*, t. 1, Warszawa 1996.

- Ploch Leszek, Edukacji do działań twórczych osób z niepełnosprawnością, B. Sitarska, (red.), „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” *Jan Amos Komeński - jego pedagogika i filozofia*, t. II, Siedlce 2015, s. 165-190.
- Ploch Leszek, *Dar wartości ducha w biegu życia uczniów z niepełnosprawnością w interpretacji idei Jana Amosa Komeńskiego*, B. Sitarska (red.), „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” *Współczesne recepcje Jana Amosa Komeńskiego*, t. IV, Siedlce 2017, s. 83-104.
- Podsiadły Adam, *Jan Amos Komeński jako obywatel Leszna*, B. Sitarska (red.), „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, *Jan Amos Komeński – jego pedagogika i filozofia* t. II, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2015, .
- Pogoda-Kołodziejak Adriana, *Studia Jana Amosa Komeńskiego w Niemczech*, B. Sitarska (red.) „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, *Jan Amos Komenski – jego pedagogika i filozofia*, t. II, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2015, s. 225-226.
- Richter Manfred, *Johann Amos Comenius und das Colloquium Charitativum von Thorn 1645. Ein Beitrag zum Ökumenismus*, Siedlce 2013.
- Sebastian Schmidt, *Glaube - Herrschaft - Disziplin: Konfessionalisierung und Alltagskultur in den Ämtern Siegen und Dillenburg (1538-1683)*, Paderborn 2005.
- Sitarska Barbara (red.), *Jan Amos Komeński – jego pedagogika i filozofia / John Amos Comenius - his education science and philosophy/ Johann Amos Comenius – seine Pädagogik und Philosophie*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne. seria pedagogika”, tom II, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2015.
- Sitarska Barbara (red.), *Jan Amos Komeński – współczesne interpretacje i reinterpretacje jego twórczości*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, Seria Pedagogika”, t. III, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2016.
- Sitarska Barbara, *Knowledge in any place and at any time – the motto of contemporary educational research*, [w:] *Modern approaches in social and educational research / Nowoczesne podejścia w badaniach humanistycznych i pedagogicznych*, red. J. Cynthia McDermott, B. Kożuh, A.F. Modrzewski, Krakow University, Los Angeles 2016, s. 251-272.
- Sitarska Barbara, *University Teacher as an Investigator of His Own Educational Practice*, In: *The Practical Science of Society*, edited by: Boris Kożuh, Richard Kahn, Anna Kozłowska, University of North Dakota (USA), Grand Forks, 2008, s. 185-198.
- Sitarska Barbara, *Droga człowieka do poznawania siebie w ujęciu Jana Amosa Komeńskiego*, B. Sitarska (red.), „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, *Jan Amos Komeński – jego pedagogika i filozofia*, t. II,

- Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2015, s. 145-156.
- Sitarska Barbara, *Freiheit, Verantwortung und Identität als Schlüsselkonzepte zum Verständnis des Lebens, der Arbeit und des Werkes des Johann Amos Comenius ? / Wolność, odpowiedzialność i tożsamość jako kluczowy projekt (zamysł) do zrozumienia życia, pracy i dzieła Komeńskiego*, w: Goris Wouter, Meyer Meinert A., Urbánek Vladimír (Hrsg.), *Gewalt sie ferne den Dingen! Contemporary Perspectives on the Works of John Amos Comenius*, Wyd. Springer VS, Wiesbaden 2016.
- Sitarska Barbara, *Johann Amos Comenius als Vorkämpfer der Idee der lebenslangen Bildung*, B. Sitarska, R. Mnich, Manfred Richter (red.), "Studia Comeniana Sedlcensia", *Werner Korthaase – badacz Jana Amosa Komeńskiego*, t. II, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2009, s. 271-280.
- Sitarska Barbara, Mnich Roman (red.), „Studia Comeniana Sedlcensia” *Jan Amos Komeński a kultura epoki baroku*, tom I, Wyd. Akademii Podlaskiej, Siedlce 2007.
- Sitarska Barbara, Mnich Roman, Richter Manfred (red.), „Studia Comeniana Sedlcensia” *Werner Korthaase – badacz Jana Amosa Komeńskiego*, tom II, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2009.
- Sitarska Barbara, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, *O Janie Amosie Komeńskim i jego poglądach na edukację / John Amos Comenius and his views of education / Über Johann Amos Comenius und seine Ansichten zur Bildung*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2014.
- Sitarska Barbara, *O Janie Amosie Komeńskim i początkach komeniologii* (polski, angielski, niemiecki), B. Sitarska (red.) „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” *Jan Amos Komeński – jego pedagogika i filozofia*, t. II, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2015, s. 23-90.
- Sitarska Barbara, *O Janie Amosie Komeńskim*, [w:] *Jan Amos Komeński. Świat w obrazach opisany / Świat w obrazach opisany po polsku w dziele Jana Amosa Komeńskiego* wydany w Brzegu w 1667 roku, Recepcja części książki przez Jacka Strzałkowskiego dla uczczenia 350. rocznicy, Brzeg 2017.
- Sitarska Barbara, *The Political Dimension of the Pedagogy of John Amos Comenius*, "Studia Comeniana et Historica", nr 87-88, red. Pavel Floss, Martin Steiner, Marta Bečková, Jiří Beneš, Karel Floss, *Musaeum Comenii Hunno Brodense XXXXII*, Muzeum Komeńskiego w Uherskim Brodzie, 2013, s. 27-49.
- Sitarska Barbara, *The role of media in learning process at a higher education on the 350 th anniversary of Comenius' collection of works Opera didactica*

- omnia, [w:] *Odkaz Jana Amosa Komenského kultuře vzdělávání*, Pedagogiczne Muzeum Jana Amosa Komeńskiego, red. Svatova Chocholová, Markéta Pánková, Martin Steiner, Academia, Praga Czeska 2009, s. 744-751.
- Sitarska Barbara, *Zamiast wprowadzenia. O recepcji własnej Jana Amosa Komeńskiego i Autorów „Siedleckich Zeszytów Komeniologicznych, seria pedagogika”*, B. Sitarska (red.), „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika” *Współczesne recepcje Jana Amosa Komeńskiego*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, t. IV, Siedlce 2017.
- Sitarska Barbara: *Dlaczego Jan Amos Komeński wciąż żyje wśród nas?*, B. Sitarska, R. Mnich (red.): *Jan Amos Komeński w kontekście kultury i historii europejskiej XVII wieku*, „Studia Comeniana Sedlcensia”, Tom III, Wyd. Akademii Podlaskiej, Siedlce 2010, s. 149-160.
- Sitarska, *Johann Amos Comenius als Vorkämpfer der Idee der lebenslangen Bildung*, B. Sitarska, R. Mnich, Manfred Richter (red.), *Werner Korthaase – badacz Jana Amosa Komeńskiego*, „Studia Comeniana Sedlcensia”, t. II, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2009, s. 271-280.
- Sroczyński Wojciech, Jan Amos Komeński- teolog, filozof, pedagog, B. Sitarska (red.), *Jan Amos Komeński-współczesne interpretacje i reinterpretacje jego twórczości*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. III, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2016, s. 35-52.
- Strzałkowski Jacek (red.), *Jan Amos Komeński, Świat w obrazach opisany / Świat w obrazach opisany po polsku w dziele Jana Amosa Komeńskiego wydany w Brzegu w 1667 roku*, Recepcja części książki przez Jacka Strzałkowskiego dla uczczenia 350 rocznicy, Brzeg 2017.
- Suchodolski Bogdan, *Komeński*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1979.
- Sztobryn Sławomir, *Pedagogika Nowego Wychowania*, [w:] Kwieciński Z., Śliwerski B. (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t.1, PWN, Warszawa 2003.
- Sztobryn Sławomir, *Polska XX-wieczna recepcja pedagogiki Jana Amosa Komeńskiego*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. IV: *Współczesne recepcje Jana Amosa Komeńskiego*, B. Sitarska (red.), Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2017, s. 57-72.
- Sztobryn Sławomir, *Wprowadzenie do pansoficznych podstaw pedagogiki Jana Amosa Komeńskiego*, B. Sitarska (red.), *Jan Amos Komeński – współczesne interpretacje i reinterpretacje jego twórczości*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. III, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2016, s. 25-34.

- Szymańska Kamila, *Jan Amos Komeński i bracia czescy w działalności Muzeum Okręgowego w Lesznie*, B. Sitarska (red.), *Współczesne recepcje Jana Amosa Komeńskiego*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. IV, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2017, s. 141-146.
- Szymańska Kamila: *Kontakty zagraniczne Jana Amosa Komeńskiego (zarys problematyki)*, B. Sitarska (red.), *Jan Amos Komeński – jego pedagogika i filozofia*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. II, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2015, s. 227-235.
- Szymonik Danuta, *Godność człowieka w ujęciu Jana Amosa Komeskiego*, B. Sitarska (red.), *Jan Amos Komeński – jego pedagogika i filozofia*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. II, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2015, s.129-136.
- Tyluś Urszula, *Egalitaryzm w poglądach Jana Amosa Komeńskiego*, B. Sitarska (red.), *O Janie Amosie Komeńskim i jego poglądach na edukację*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. I, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2014, s. 141-148.
- Vasoli Cesare, *Encyklopedyzm w XVII wieku*, PAN Instytut Filozofii i Socjologii, Warszawa 1966.
- Wiśniewska Małgorzata, *Recepcja edukacji obronnej w twórczości Jana Amosa Komeńskiego*, B. Sitarska (red.), *Współczesne recepcje Jana Amosa Komeńskiego*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. IV, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2017, s. 147-154.
- Zburzenie Leszna (Lesnae exicidum) w kwietniu 1656. Historycznie wiernie opisał Komeński*, [w:] A. Konior (red.), *Jan Amos Komeński i bracia czescy w 380. Rocznice przybycia do Leszna (1628-2008)*, Leszno 2009, s. 131-148.
- Żegnałek Kazimierz, *Dydaktyka Jana Amosa Komeńskiego*, B. Sitarska (red.), *O Janie Amosie Komeńskim i jego poglądach na edukację*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. I, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2014, s. 63-92.

www.comenius.uph.edu.pl

ICI Journals Master List